

**KAPRONCZAY KÁROLY:
ORVOSTÖRTÉNELEM MAGYARORSZÁGON¹**

Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai, Gazda István vezetésével, közreműködött: Szállási Árpád

Az első orvostörténeti jellegű magyar munkák adatokat, járványok leírását, uralkodók vagy kiemelkedő személyek betegségének és halálának körülményeit ismertetik. Az első, magyar szerzőtől származó orvostörténeti feldolgozásnak Zsámboky János ‘Icones veterum et aliquot ac recentiorum medicorum et philosophorum’² című, 1574-ben Antwerpenben megjelent munkáját kell tekintenünk, amelyben több orvos és filozófus életére és munkásságára találhatunk adatot. Jordán Tamás (1539–1585) történeti visszatekintés tükrében elemezte a pestis tünettanát,³ részletes leírást adott a magyarországi pestises láz pusztításáról.⁴

Az egyetemen nem rendelkező magyar királyság és Erdély területén Nyugat-Európához képest jóval később jelentek meg az eredeti orvostörténeti feldolgozások, bár külhonban képesítést nyert magyar orvosok tollából – a 17. századtól – mind gyakrabban jelentek meg orvostörténeti tárgyú disszertációk. Ilyen például Monau (Monavius) Frigyes (1592–1659) Hieronymus Fabritius de Aquapendente-ről írott értekezése.⁵ Az előbbiektől lényegesen eltérnek a Jeszenszky (Jessenius) János (1566–1621) által Vesaliusról írottak, amelyekben a már hírnévnek örvendő magyar orvos nemcsak értékeli, hanem Galenosz anatómiájával is összehasonlítja Vesalius ismereteit.⁶

A magyar orvostörténetírás a 18. században

¹ Forrás: Kapronczay Károly: Az orvostörténelem Magyarországon. Egy szaktudomány hőskora. = Orvostörténeti Közlemények 113–114 (1986) pp. 47–60.

² Zsámboki János: Icones veterum aliquot ac recentiorum medicorum philosophorumque elegiis suis editae. Antverpiae, 1574. [2] 67 ff.

³ Jordán Tamás: Pestis phaenomena seu de iis, quae circa febrem pestilentem apparent. (Cum aliis aliorum opusculis.) Francofurti, 1576. [14] 704 [42] p.

⁴ Fekete Lajos: A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid történelme. Debrecen, 1874. 103 p.

⁵ Ez az értekezés az általa 1642-ben Königsbergben közreadott, Aquapendente által írt állattani műhöz fűzött kísérő szöveg.

⁶ Andreae Vesalii, examen observationum anatomicarum Fallopii in publicum reduxit. Hannover, 1607, 1609. Mindkét kiadást közzétette: Joannes Jessenius. (A mű címe magyarul: Fallopius bonctani megfigyeléseinek vizsgálata); továbbá: Joannes Jessenius: De Medicinae ortu et progressu, nec non praeclaris Medicis. Wittenb., 1600. (A mű címe magyarul: A gyógytudomány eredetéről és haladásáról, s a híresebb orvosokról.)

Lásd bővebben: Ruttkay László ‘Jeszenszky (Jessenius) János és kora. 1566–1621’ (Bp., 1972. 295 p.) c. munkájában.

A magyar egyetem orvosi karral történt kiegészítéséig (1769) a hazai orvosi szakirodalomban az orvostörténelem az előző évszázadot jellemző módon jelentkezett. Igaz, a már nemzetközi hírnévnek is örvendő német orvostörténeti központokban diplomát szerző magyar orvosok gyakran céltudatosan választják az orvostörténelmet disszertációjuk témájának, ezek sorában említendő Moller Károly Ottónak (1670–1747) Hippokratésről írott avatási értekezése.⁷ Témaválasztásukra jelentős hatást gyakorolt Daniel Le Clerc latinra és németre is lefordított munkája, amelyre sűrűn hivatkoznak.⁸ Kiadási helyeik abból a szempontból érdekesek, hogy ezekben az egyetemi városokban körvonalazódott a német orvostörténeti iskola. Enyedi István 1719-ben Halléban Hippokratésznak a szívről és a keringésről vallott nézeteit választotta témájául,⁹ míg 1742-ben ugyancsak itt avatták orvosdoktorrá Csernanszky Sámuel (1716–1791) az egyiptomi és a görög orvostudományról írott disszertációja alapján.¹⁰ Kortársuk, Zágonyi Gábor 1764-ben Göttingenben százada jelentős orvosi felfedezéseit vetette össze értekezésében az ókori orvostudománnyal, mellékelte irodalomjegyzéke orvostörténeti tájékozottságáról tesz tanúbizonyságot.¹¹

Az orvostörténeti érdeklődés kiszélesedését jelenti, hogy Adami Pál (1739–1791) 'Bibliotheca loimica' című munkájában¹² a járványtörténettel foglalkozott, míg Chenot Ádám (1721–1789) két kiadványban – alapos történeti bevezetőkkel – tárgyalta az 1755. és az 1770. évi erdélyi pestisjárványokat,¹³ s szakszerű leírásai közben alapos orvostörténeti ismereteket árult el.¹⁴

Azonban ezek az orvostörténeti munkák – sok esetben folytatással nem rendelkező própálgatások – eltörpülnek Weszprémi István (1723–1799) 'Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia' című négykötetes életrajzi munkája mellett, amely az európai orvostörténet-írás szempontjából is kiemelkedő alkotásnak bizonyul, egyben a magyar orvostörténeti kutatás megalapozását is jelenti. Nem e tanulmány feladata Weszprémi munkájának teljes ismertetése,¹⁵ de azt ki kell emelni, hogy a 'Succincta' egyik alapvető forrásává vált az

⁷ Moller Károly Ottó: *Disputatio medica a Hippocr. Sect. III. aphorism. XXI.* Altdorf, 1696. 32 p.

⁸ Daniel Le Clerc 'History of medicine' (1696) c. munkájának különböző kiadásairól van szó.

⁹ Enyedi István: *Dissertatio inaug. De medicina Hippocratis mechanica.* Halae Magd., 1719. 40 p.

¹⁰ Csernanszky Sámuel: *Dissertatio inaug. Medica de medicinae apud Ebraeos et Aegyptios conditione.* Halae Magdeb., 1742. 22 p.

¹¹ Zágonyi Gábor: *Diss. inaug. Medica de inventis hujus saeculi in arte salutari novis.* Trajecti ad Rhenum, 1764. VI, 69 p.

¹² Adami Pál: *Bibliotheca loimica.* Vindobonae, 1784. XVI, 215, 19 p.

¹³ Chenot Ádám: *Tractatus de peste, sive de origine, progressu, fati, fine pestis in Daciae Transylvaniae quibusdam locis ab initio oct. 1755. ad finem januarii 1757.* Vindobonae, 1765. XXVI, 246 p.

¹⁴ Másik műve: Chenot Ádám: *Historia pestis Transylvaniae annorum 1770, 1771.* Budae, 1799. 42, 139 p. (Postumus mű. Schraud Ferenc adta közre.)

¹⁵ Weszprémiről lásd korábbi kötetünket: 'Weszprémi István emlékezete' (Piliscsaba – Bp. – Debrecen, 2000. 293 p.), amelyben Weszprémi egyes műveit külön-külön tanulmányokban elemzik.

Maga Weszprémi összeállította saját írásainak bibliográfiáját, a betűhív szöveget ehelyütt is közreadjuk. A 8–14. tétel címléírását valószínűleg Weszprémi sógora, Földi János készítette, a jegyzéknek ez a része már Weszprémi postumus munkájában jelent meg (– *a szerk. megj.*)

1. A' Magyar országai Keresztyén Királyoknak Historiája, versekben foglalva, Bécs, 1752. 4°.

2. Programma. Maria Theresia. Sex Anagrammata, mutuo sese elucidantia, cum uberiore eorum enodatione. [Kitétel; Mária Terézia. Hat egymást kölcsönösen megvilágító betűkiforgató alak, bővebb megfejtésükkel együtt]. Bécs, 1752. folio.

3. Tentamen de inoculanda peste. [Dolgozat a pestisoltásról]. London, 1755. 8°, 2½ ív. Ismertette a londoni tudósoktól a (Havi Szemle) júliusi számában a 77. oldaltól kezdve, 1755.

4. Disputatio inauguralis medica sistens observationes medicas. [Orvosi megfigyeléseket tartalmazó orvosavató értekezés]. Utrecht, 1756, 4°, 4 ív. Újra kiadva Lausanne, 1768, közölve a betegségek és gyógyításaik történetére vonatkozó Haller-féle értekezések VI. kötetének 226. számában. Morgagni többször dicséri ['A betegségek okainak és fészkeinek boncolás útján való földerítése'] c. művében.

5. A' Kisdéd Gyermeknek nevelésekről való Rövid Oktatás, melyben elől adatik, miképpen kellésék azokkal bánni születésektől fogva három esztendő korokig. Hozzá-adattak a' végén az Egészségnek fentartására, És a' Hoszsu Életnek meg-nyerésére tartozó Szükséges Regulak. Kolozsvár, 1760, 8°, 6½ ív. A lipcei tudósok a [Jegyzetek a természet- és orvostudományban történt dolgokról] a X. k. IV. részének 753. oldalán ezt a latin címet adták ennek a kis könyvnek: 'Brevis institutio educationis infantum, in qua proponitur, qua ratione

egyetemes orvostörténet-írásnak. Valóban a következő két évszázad magyar orvostörténeti kutatóinak irányt mutat, vizsgálódásaikhoz nélkülözhetetlen segédletet ad. Hatása alól még a múlt század végén sem szabadultak meg a hazai orvostörténészek, hisz többen Wespri munkájának folytatásában látták a magyar orvostörténeti kutatás legfőbb célját.

A 19. század első felében már jól kimutatható a német pragmatikus orvostörténet-írás hatása a megjelent – igaz gyér számú – hazai orvostörténeti munkában. E szempontból elsősorban a pesti egyetemen megvédett orvostörténeti témájú disszertációkat kell említenünk, amelyekben sűrűn hivatkoznak Sprengel, Choulant, Hecker, később Wunderlich, Haeser, Littré és Daremberg könyveire. Általában olyan tárgykörben értekeztek, amelyek már részletesen kidolgozásra kerültek az előbb említett szerzők munkáiban, és csak magyar vonatkozásokkal kellett kiegészíteni. Viszont a disszertációk megszületésének körülménye sem közömbös, hiszen megírásuk ösztönzője Schoepf-Merei Ágoston, az orvostörténelem első rendkívüli tanára a pesti egyetem orvosi karán (1835). Schoepf-Merei Ágoston 1835-ben a pesti orvosi kartól már nem idegen és nem ismeretlen szakterületen kért engedélyt előadói működésre, hiszen Trnka Vencel a 18. század végén már több orvostörténeti témájú tanulmányt írt,¹⁶ könyveiben és előadásaiban szívesen hivatkozott orvostörténeti munkákra. Az első olyan javaslat, amely a magyar orvosi karon e tantárgy bevezetését célozta, 1803-ban hangzott el. Az oktatás reformját előkészítő regnicolaris bizottság 1803. május 17-én a következőket foglalta jegyzőkönyvébe:

infantes, ab ipso partu ad tertium usque annum educari debeant, cui sub finem adiunctæ sunt necessariae regulæ ad sanitatem tuendam, et senectutem acquirendam' [Rövid oktatás a csecsemők neveléséről, mely azt adja elő, hogy hogyan való nevelni a kisdedeket születésük pillanatától kezdve három éves korukig. E mű végéhez az egészség ápolására és az öregkor elérésére vonatkozó szükséges utasítások vannak csatolva].

6. Bába-mesterségre tanító Könyv. Debrecen, 1766, 8°, 12 ív, 17 ábrával és 9 táblával.

7. Gazda-ember könyvetskéje. Nagyszében, 1768, 8°, 4 ív.

8. Observatio Medica, De procidentia vaginæ totali. &c.

2-da. De Harmaphrodita Debrecinensi. &c.

3-tia. De Asparagi virtute aphrodisiaca. Baldinger in Novo Prompt. Med. Volum. I. Part. I. pag. 474. & Biograph. Cent. II. Part. II. pag. 237. & seq.

9. Fallacia existentia Auri vergetabilis Hungarici &c. Wienerische Anzeig. 1773. Part. X. p. 78.

10. De Medicis Hungariae, Matthia Corvini ætate. &c. ibidem. 1774. Part XII. p. 89.

11. Von Ungrischen Uibersetzungen der heil. Schrift. Ungr. Magazin. Vol. III. Part. IV. p. 491.

12. Succincta Medicor. Hung. & Transilv. Biographia.

-- Centuria I. Lips. 1774. 8.º

-- Centuria II. Pars I. Vienn. 1778. 8.

-- Centuria II. Pars II. Vienn. 1781. 8.

-- Cent. III. Decas I. & II. Vien. 1787. 8.

13. Magyar Országi 6 különös Elmélkedések. Posonyban 1795. 8. min.

-- úgymint:

A' Magyar Szent Koronáról. 5 Szakaszban.

A' Magyar Királyné Vizéről.

A' legrégebb Magyar Grammatikáról.

Némelly Magyar Királyoknak ritka Pénzeikről.

A' Magyar Országi Szőlő tőkében nőtt és nevelkedett Aranyról.

A' Magyar Országi régi Orvos Doctorokról.

14. Luctus Pannoniæ, némelly Tóldalékokkal, maga életével és Halálával. Posonii. 1799. 8.

¹⁶ Trnka Vencel főbb orvostörténeti művei:

Trnka, Vencel: Historia amauroseos omnis aevi observata medica continens. 2 ptes. Vindobonæ, 1781. VIII, 705 p.

Trnka, Vencel: Historia ophthalmiæ omnis aevi observata medica continens. Vindobonæ, 1783. XVI, 578 p.

Trnka, Vencel: Historia febris hecticae omnis aevi observata medica continens. Vindobonæ, 1783. X, 430 p.

Trnka, Vencel: Geschichte des hektischen Fiebers, welche alle von jeher gemachte medicinische Beobachtungen enthält. Aus dem Lateinischen übersetzt. Leipzig, 1784. X, 325 p.

Trnka, Vencel: Historia cardialgiæ omnis aevi observata medica continens. Vindobonæ, 1785. X, 404 p.

Trnka, Vencel: Historia rachitidis omnis aevi observata medica continens. Vindobonæ, 1787. X, 350 p.

Trnka, Vencel: Historia tympanitidis omnis aevi observata medica continens. Vindobonæ, 1788. XII, 421 p.

„...A pesti egyetemről kikerült orvosok nincsenek megfelelően kiképezve, így az öt esztendő kiképzési idő nem elegendő”¹⁷

Ennek során a képzési időt hat évre kívánták felemelni, az első és az utolsó év tananyagába viszont az orvosi enciklopédiát, valamint az orvostan bölseleti története (succincta historia medicinae philosophica) című tantárgyakat akarták beiktatni. A javaslatot végül elvetették, bár azután sem került le a napirendről. 1827-ben – az 1827. évi VIII. tc. végrehajtásának időszakában – Lenhossék Mihály karigazgató¹⁸ 70 oldalas tervezetében javasolta az orvostörténelem (historia pragmatica cum literatura medica) kötelező bevezetését rendes tanárral és tanszékkal együtt. E javaslat még 1843-ban is megvitatásra került, de semmilyen eredmény nem született.

A lassú ügyintézés ellenére mégis – kompromisszumos megoldással – megvalósult az orvostörténelem oktatása: 1835 júliusában Schoepf-Merei Ágoston díjazás nélkül és rendkívüli tanári címmel kérte e tárgy előadását, s ezt 1835. december 12-én elnyerte.¹⁹ Még ez év végén a gyermek- és a női betegségek című tantárgy előadói jogát is kérvényezte, és kész lett volna az utóbbiért az orvostörténelem előadói tanárságáról is lemondani. Schoepf-Merei 1843-ig tartott orvostörténeti előadásokat, amikor megvált rendkívüli tanári tisztségétől. Távozását elsősorban – a disszertációk ellenére – a sikertelenség eredményezte, mivel fél évenként 8–10 hallgatónál többen nem látogatták meghirdetett előadásait. Tanszéki háttér nélkül az orvostörténelem egyébként sem volt egyenrangú tantárgy a többi kötelező stúdiummal szemben.

Schoepf-Merei összefoglaló jellegű orvostörténeti munkát nem írt, előadásai sem jelentek meg nyomtatásban, de az előbbi program részben történő kifejezését jelenti tollából – Schoepf Augustus néven még – az ‘Orvosi rendszerek-, gyógymódok-, s némely rokon tárgyakról’ című, az 1835-ben Pesten megjelent egyetlen orvostörténeti tárgyú könyve.²⁰ Ebben kora modern orvosi ismereteiből kiindulva foglalja össze a 18. század első felétől az orvostudomány fejlődését, részletesen szolt a német, a francia, az itáliai és más országok orvostudományáról, érintette kora divatos szakterületeinek (a magnetizmusnak, a broussaismusnak, a homeopatiának) ó- és középkori gyökereit, értékelte eredményeit, és kifejtette kételyeit is. Olvasmányos és kiváló irodalomra hivatkozó könyve páratlan a kor magyar orvostörténeti szakirodalmában, bár csak közel 80–100 év anyagát vázolta fel, méltó lett volna a követésre.

Orvostörténeti szemléletébe és tanári felfogásába bepillantást enged a tanári kérelme mellé csatolt, az oknyomozó orvos- és sebésztörténet tanítását felvázoló tervezete. Ebben Sprengel és Hecker műveit tekinti oktatása alapjának, a történeti látásmód kialakítása érdekében foglalkozni kívánt a segédtudományok (fizika, kémia, állattan, botanika stb.) történetével, az orvosi gondolkodás formálódásával, az egyes szakterületek (sebészet, szülészeti, szemészet stb.) önállóvá válásával és fejlődésével.

Schoepf-Merei Ágoston és Stockinger Tamás (utóbbi Schoepf-Merei előadásait folytatta 1844-től) rendkívüli tanársága idején született orvostörténeti disszertációk közül említésre méltó Losy Pálnak (1839) az orvostudomány korszakairól,²¹ Elsass Náthánnak²² és Detsinyi Lipótnak (1838, 1847) a zsidók orvosi ismereteiről,²³ Cornides Péternek (1816–1902) a keleti dögvészről,²⁴ Adler Hermannak Paracelsusról,²⁵ Hauke Antalnak a 19. század orvostudományáról szóló értekezése.²⁶

¹⁷ Győry Tibor: Az orvostörténelem tanítása külföldön és hazánkban. = Orvosképzés, 1935. Különszám. pp. 348–355.

¹⁸ Lenhossék Mihály két, legismertebb műve:

Scotti, Angelus Antonius: Die Religion und Arzneykunde in ihren wechselseitigen Beziehungen dargestellt. Mit einer Vorrede und einigen Bemerkungen nach Italienischen hrsg. von Michael von Lenhossék. Wien, 1824. XXXIV, 330 p.

Lenhossék, Michael: Beiträge zur Geschichte der Schutzpocken in Ungern. m. Ueber die Verbreitung der Kuhpocken im Graner Komitate. = Zeitschrift von und für Ungern, 1802. pp. 203–207.

¹⁹ Semmelweis Orvostörténeti Levéltár. XI. Tört. dok. szakgyűjt. 67. 496. 3. 1–7.

²⁰ Schoepf Augustus: Orvosi rendszerek-, gyógymódok-, s némely rokon tárgyakról. Pest, 1835. XXII, 136 p.

²¹ Losy Pál: Orvostudori értekezés az orvosi tudomány korszakairól. Pest, 1839. 28 p.

²² Elsass Náthán: De legibus Mosaicis ad politiam medicam spectantibus. Diss. inaug. Med. Budae, 1837. 13 p.

²³ Detsinyi Lipót: Mózes törvényhozási éptana, s a későbbi héberek gyógytudományának rövid vázlat. Buda, 1847. 55 p.

Stockingerről ezt írja az Orvosi Hetilap:

„1844/45-től fogva egyetemünk orvosi karán az orvosi történet előadásával foglalkozott, melynek rendkívüli tanárává kineveztetett.

A sebészet és orvosi történet volt a két tan, mely ifjú éveiben szeme előtt lebegett, s azok mindegyikéhez vonzódott. Végére mégis a gyakorlati irány győzött nála, s a sebészetben állapodott meg. Történeti hajlamaihoz azonban soha sem lett hűtlen, sőt ellenkezőleg, mindig igen szerette sebészeti ismereteinek történeti adatokkal vegyítését.

A választópont, mely őt véglegesen a sebészethez vezette, 1847/8-ban volt, midőn az elméleti sebészet tanszékén helyettes tanár lett. Itt a következő évben más helyettes által váltott fel ugyan, azonban a mint a szóban levő tanszék 1851/2-ben előkészítő kórodai sebészeti tanszékké átalakított, ennek ny. r. tanárává ő lett kinevezve.”²⁷

Említésre érdemes még az egyetemtől független Peterka József (1768–1825) orvostörténeti munkássága. Bár korban előbb működött, és saját költségén jelentette meg munkáit, mégis itt indokolt értékelni. A pesti, prágai és bécsi orvosi tanulmányok után 1804-től haláláig Halason működött Peterka József már 1810-ben Pesten latin nyelven kiemelkedő orvosokról adott ki rövid terjedelmű könyvet, amelyben kora ismert orvostörténeti munkáiból általa nagyra értékelt orvosok életrajzi adatait közölte. 1824-ben magyar nyelven Pesten kiadta az ‘Értekezés az orvosi tudomány kezdetéről, annak díszéről és a polgári társaságba való hasznos befolyásáról’ című könyvecskéjét, amelyben egy ismeretterjesztő orvostörténeti munka megírására tett kísérletet.²⁸ Élvezetes stílusban, mindenki számára érthető formában vázolta az ó- és középkori orvostudomány fejlődését, részletesen szólt az orvos szerepéről az egészségügyi ismeretek kialakítása területén, néhány példával illusztrálta a hazai ellentmondásos állapotokat. Munkájával – az orvostörténeti adatok közzlése mellett – elsősorban nagyobb tiszteletet kívánt az orvosok számára szerezni.

²⁴ Cornides Péter: Orvostudori értekezés a keleti dögvész történeti vázlatáról. Pest, 1839. 20 p.

²⁵ Adler Herman: A gyógytani rendszerek Paracelsustól korunkig. 1. füz. Pest, 1846. 32 p.

²⁶ Hauke Antal: A XIX-dik század gyógyászatja. Pest, 1842. VIII, 26 p.

²⁷ Az Orvosi Hetilapban a Stockinger Tamásról írt megemlékezésben még ez áll:

„A legfedhetlenebb életű férfiak közé tartozott, ki mindenkor ritka szigorúsággal ügyelt arra, hogy kifogástalan pontossággal teljesítse kötelességét. Ez vezette őt élete egész folyamán, s szerzett részére elismerést mindenkitől, ki vele érintkezett.

Pesten 1811-ben született, s kezdetben egyházi pályára készült, később azonban orvosi tanulmányokra szánta magát, s 1838-ban egyetemünkön avattatott orvosdoktorrá. Kiválón a sebészettel foglalkozott, s 1839-ben egymaga volt, ki sebésztudori oklevelet kapott. Majd Stáhly Ignác tanárnak segéde lett, ennek nyugalmazása után hajlamai az orvosi történet iránt léptek előtérbe. (...) Stockinger tanár 1879-ben nyugalomba lépett, annak helyébe második sebészeti kórodai tanszék állított fel.

Irodalmi dolgozatai között legnevezetesebb műszertana.

Lelkiismeretessége és igazságossága által nyerte meg ügyfeleinek bizalmát, s az orvosi karon 1863/64-ben dékáná, míg egyetemünkön 1870/71-ben rektorá választott meg. Az utóbbi években pedig orvoskari prodekán volt, mely rangot nyugalmazása után is megtartott 1883 májusáig, midőn gyengesége annyira erőt vette rajta, hogy teljes erőhöz jutását nem remélhetvén, arról lemondott.

Gyenge testalkatú volt ugyan, azonban óvatos életmódja mellett egészsége nem szenvedett 1881-ig, midőn mellhártyagyulladásban megbetegedett, melytől megszabadult ugyan, de annyira megtört, hogy többé teendőit nem végezhetette, habár javulását és erősbödését töretlen hittel remélte.

Orvosi gyakorlata kiterjedt volt, s részvevő és értelmes gondosságának volt eredménye, hogy a betegek híven ragaszkodtak hozzá.

Ófelsége Stockinger tanár közhasznú tevékenységét azzal jutalmazta, hogy őt 1871-ben, az orvosi kar százados fennállásának megünneplése alkalmával királyi tanácsossá nevezte ki.” (Orvosi Hetilap, 1883. 912–913. has.)

Stockinger Tamás néhány tanulmánya (– a szerk. összeáll.):

Stockinger Tamás: Székfoglaló beszéd. = Orvosi Tár, 1845. 2. köt. pp. 323–327.

Stockinger Tamás: Műszertani jegyzetek a gőg- és légszömcsézesek történelméhez. = Orvosi Hetilap, 1860. 1037–1040. has.

²⁸ Peterka József Sebestyén: Értekezés az orvosi tudomány kezdetéről, annak díszéről és a polgári társaságba való hasznos befolyásáról. Orvosoknak és nem orvosoknak a számára. Pest, 1824. 38 p.

A meginduló hazai orvostörténeti kutatás mindinkább igényelte a források feltárását, hiszen Wespri munkáján kívül alig támaszkodhatott másra, és enélkül összefoglaló jellegű kézikönyvet alig lehetett megírni. Ennek ellenére – a disszertációk mellett – rövid lélegzetű írások jelentek meg az orvostörténelem tárgyköréből különböző folyóiratokban,²⁹ amelyek egy-egy korszakot, az európai vonatkozásokat vagy elhunyt neves orvosok adatait tárgyalták. Az egyetemi oktatás kérdésében lényeges változás nem történt, bár 1848 tavaszán ismét napirendre került az önálló tanszék kérdése, de ennek ellenére, rendezésére a szabadságharc ideje alatt nem kerülhetett sor. Az önkényuralom idején még azok is felhagytak próbálkozásaikkal, akik addig írásaikkal, vagy a Budapesti Kir. Orvosegyesületben előadásaikkal ápták az orvostörténelem ügyét.³⁰ Viszont 1851–1861 között napvilágot látott Linzbauer Xavér Ferenc ‘Codex sanitario-medicinalis Hungariae’ című háromrészes, valójában hétkötetes alapműve, amelyben a pesti egyetem tanára a hazai egészségügy forrásait és orvosi törvényeit gyűjtötte össze, felbecsülhetetlen értékű forrásanyagot adott a kutatók kezébe, de forráskiadása mellett több cikket közölt az egyetem orvosi karának történetéről, a járványokról és kisebb-nagyobb témákról Wachtel Dávid német nyelvű folyóiratában, a ‘Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn’ című szaklapban.

Törekvések a hazai orvostörténelem megírására

Linzbauer forráskiadványa valóban ösztönző hatást gyakorolt az orvostörténelem iránt érdeklődőkre, sőt egy újabb nemzedék vállalta a nagyobb sikereket nem ígérő nehéz feladatot. Előbb ismét a szaklapokban jelentkezett e téma, de már elsőrendű forrásnak Linzbauer munkáját jelölték meg. Ezek között kell említenünk Maizner Jánost (1825–1892),³¹ aki az Orvosi Hetilap 1859. évfolyamában ‘Történelmi tanulmányok a sebészet tárgyköréből’ című írásában³² felvetette a hazai orvosi szakirodalom teljes bibliográfiájának fontosságát, és sürgető feladatnak jelölte meg ennek összeállítását. Igaz, e nehéz feladatot elsőnek ő valósította meg, amikor 25 évvel később Kolozsvárott megjelentette ‘A magyar orvostudomány bibliográfiája 1770-ig’ című füzetét.³³ Balassa János és Semmelweis Ignác pesti asszisztenséből kolozsvári egyetemi tanárrá kinevezett Maizner János oktatói és klinikaigazgatói feladatai miatt később már nem tudott orvostörténelemmel foglalkozni, de a második magyar egyetemen dékánként és rektorként az orvostörténelem oktatásának egyik szorgalmazója lett. Idejéből már csak ‘A kolozsvári orvos-sebészeti tanintézet történeti vázlata (1775–1872)’ című könyv megírására futott, de ebben pontos forrásfeltárával elmélyült ismeretekről tett bizonyosságot.³⁴

Az 1860-as években jelentkező orvostörténészek közül kiemelkedik Kátai Gábor (1831–1878), aki elsőnek kísérelte meg összeállítani a pesti egyetem orvosi karának történetét,³⁵ az Orvosi

²⁹ Orvosi Tár, Történelmi Tár, Ország Tükre stb.

³⁰ Kapronczay Károly: Orvostörténeti előadások a Bp-i Kir. Orvosegyesületben. = Orvosi Hetilap, 1975. pp. 1145–1146.

³¹ Maizner János (1825–1892) 1847-től medikus Pesten, tagja a márciusi ifjúság mozgalmanak. 1852-ben nyert orvosi diplomát, majd Balassa és Semmelweis asszisztense. 1859-től a kolozsvári Orvos-sebészeti Tanintézet tanára (szülészet és állatorvostan), 1872-től a kolozsvári I. szülészeti klinika tanára, 1875-ben dékán, 1885-ben az egyetem rektora. Semmelweis tanainak kolozsvári meghonosítója.

³² Maizner János: Történelmi tanulmányok a sebészet köréből. 1. A sebészet egyetemes történelmének rövid vázlata. = Orvosi Hetilap, 1859. 519–523. has.; 2. A gyógyászat, különösen a sebészet történelmének rövid vázlata az osztrák birodalomban és hazánkban. = Uo., 1859. 533–537. has.; 3. A bécsi és magyarországi műtőintézet rövid ismertetése. = Uo., 1859. 549–554. has.

³³ Maizner János: A magyar orvostudományi irodalom 1770-ig. Kolozsvár, 1885. 32 p.

³⁴ Maizner János: A kolozsvári orvossebészeti tanintézet történeti vázlata. 1775–1872. Kolozsvár, 1890. IV, 80 p.

³⁵ Kátai Gábor (1831–1878) gyógyszerész, orvos, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főorvosa, a K. M. Természettudományi Társulat másod-, majd elsőtitkára. Megírta a Társulat történetét is.

Kátai Gábor néhány fontosabb orvostörténeti tanulmánya:

Kátai Gábor: A királyi magyar egyetem története. In: A magyar ember könyvtára. Szerk.: Pákh Albert. 1. köt. Pest, 1863. pp. 232–282.

Hetilap hasábjain pedig a gyógyszerészet történetével foglalkozott.³⁶ Rácz Sámuelről és Pápai Páriz Ferencről a Vasárnapi Újságban írt (1859, 1860), a Gyógyászatban kórházttörténeti témával jelentkezett.³⁷ Legjelentősebb történeti feldolgozását a Természettudományi Társulat történetéről írt könyve jelenti,³⁸ amelyben jegyzőkönyvek alapján megírta a Társulat 25 éves múltját, értékelte tevékenységét, és értékes forrásokat közölt működésére vonatkozóan. Kátai előbbi munkái mellett említésre érdemes ‘A fekete halál Karcagon 1739-ben’ című tanulmánya,³⁹ valamint a Természettudományi Társulatban és a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésein tartott kisebb orvos- és gyógyszerésztörténeti előadásai is.⁴⁰

Ebben az időben jelentkezett – elsősorban a napilapok hasábjain – Hamary Dániel (1826–1892)⁴¹ ismeretterjesztő orvostörténelmi írásaival, bár nagyobb munkára nem vállalkozott, mégis hasznos szolgálatot tett a születő szaktudomány népszerűsítésének. Maizner Jánossal együtt fontosnak tartotta a magyar orvosi szakirodalom feltárását, több hírlapi cikkében ezt hangsúlyozta.⁴²

A kisebb írások mellett hamarosan jelentkeztek olyanok is, akik már – elsősorban Linzbauerre támaszkodva – a hazai orvostudomány történetét kívánták megírni. Ezek sorát Sugár Fábíusz (1820–1890)⁴³ nyitotta meg, aki 1861-ben megjelentette ‘Az orvosok és az orvostudomány Magyarországon a legrégebb időktől századunk elejéig’⁴⁴ című füzetét, amelyben a gondolatot ébresztő témafelvetésen túl hazai adatokat közölt. E munka hatása mutatható ki Lengyel Endre (1821–1902)⁴⁵ orvostörténeti cikkeiben, valamint a kéziratban fennmaradt ‘Orvosi történelem’ című munkájában. (...)

*

Kátai Gábor: Történeti tanulmány a magyar egyetemi ügy körül, különös tekintettel a magyar orvosi egyetemre és irodalomra, a legrégebb időktől máig. 1. A veszprémi, pécsi, ó-budai és pozsonyi egyetemek és a budai főiskola. = Orvosi Hetilap, 1860. 175–181. has.; 2. A Pázmány-féle nagyszombati egyetem. = Uo., 1860. 255–263, 413–421. has.; 3. A budavári (1777–1784) és pesti (1784–1860) egyetem. = Uo., 1860. 575–579, 591–596. has.; 4. Különböző tudomásra méltó dolgok az egyetem köréből. = Uo., 1860. 653–661. has.; 5. Az orvosi magyar irodalom történetének rövid vázlata. = Uo., 1860. 691–701. has.

³⁶ Kátai Gábor: Egy történet a magyar gyógyszerészet múltjából. = Orvosi Hetilap, 1861. 4. sz.

³⁷ Kátai Gábor: A kórházak eredetéről és hasznáról. = Gyógyászat, 1864.

³⁸ Kátai Gábor: A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története alapíttatásától fogva máig. Pest, 1868. 248 p., I t.

³⁹ Kátai Gábor: A fekete halál (pestis) Karcagon 1739-ben. = Gyógyászat, 1873. pp. 619–622, 635–637, 650–653.

⁴⁰ Lásd pl.: Kátai Gábor: A királyi magyar természettudományi társulat történetei 1850/1–1866-ig. = Kir. magy. Természettudományi Társulat Közlönye, 1865. pp. I–CLXXVI.

Kátai Gábor: Az orvosi tudomány jelen iránya. = A magyar orvosok és természetvizsgálók 17. nagygyűlésének munkálatai. Bp., 1875. pp. 119–136.

⁴¹ Hamary Dániel (1826–1892) orvos (1847-től), majd a szabadságharc alatt honvéd tüzérfőhadnagy. Orvosi oklevelét 1853-ban szerezte, majd Tatán gyakorló orvos, 1867-től Komárom vármegye tb. főorvosa. 1871-től honvédorvosi szolgálatot vállalt. Jelentős irodalmi és hírlapírói tevékenységet fejtett ki.

⁴² V. ö.: Maizner János: A magyar orvostudományi irodalom 1770-ig. Kolozsvár, 1885. 32 p.

⁴³ Sugár Fábíusz (1820–1890) orvosi tanulmányait Prágában, Bécsben, Paduában és Pesten végezte, utóbbi helyen szerezte oklevelét (1843). 1845-ig a bécsi Allgemeines Krankenhausban működött, majd több éves európai tanulmányútra ment. 1849-ben honvéd százados, 1851-ig kényszerbesorozott a császári hadseregben. 1851-től ismét a bécsi kórház segédorvosa. 1855-ben Pesten telepedett le, 1871-ben Pest tb. főorvosa lett.

⁴⁴ Sugár Fábíusz: Az orvosok és az orvosi tudomány Magyarországon a legrégebb időktől fogva századunk elejéig. Pest, 1861. 48 p.

⁴⁵ Lengyel Endre (1821–1902) 1843-tól orvosi tanulmányokat folytatott – megszakítással – Pesten, majd százados a szabadságharc alatt. Oklevelét 1850-ben szerezte Pesten. Végzés után a sárospataki főiskola orvosa és természetrajztanára. 1861-ben megalapította a Zemplén megyei Orvos-Gyógyászati Egyesületet, 1876-ban a vármegye tb. főorvosa.

Markusovszky Lajos 1860-ban az Orvosi Hetilap hasábjain az orvostörténelem jelentőségére hívta fel a figyelmet,⁴⁶ s nyomatékosan fellépett az érdekében, több ízben is. Erre írja Korányi Frigyes:

„Talán nem tévedek, ha azt hiszem, hogy Markusovszky jelentőségének a szélesebb körök előtti elismerése ezen fellépése által lett bevezetve.”⁴⁷

Markusovszky azzal is súlyt kívánt adni az orvostörténelem mellett való felszólalásnak, hogy az Orvosi Hetilap részéről pályadíjat tűzött ki a magyar orvostan történelmét tárgyazó munkára a következő indokolással:

„A magyar orvostannak történelme nem létezik. Mi idegenek vagyunk mimagunk körében. Tanuljuk, tudjuk a francia, német stb. gyógytanodák józan és ferde nézeteit, elveit, rendszereit, haladását stb., a mi hazabelieink tevékenységéről mit se tudunk, mit se hallunk; hogy hazánkon kívül e tárgyról nincsen szó, annak elég oka van; de hogy mi saját múltunkat és jelenünket elhallgatjuk s kedves mieinket itthon keleti közönnyel mellőzzük, ezt nem lehet még mi magunk irányában sem rossz néven nem vennünk. Irodalmunk e tátongó hézagán átsegítve kell lenni: tűzzük ki pályakérdésül az orvosi tudomány hazánkban kifejlődésének történelmét. Nekünk magyarhoni orvosoknak múltunk szebb, gyümölcsözőbb volt, mint jelenünk az utóbbi évtizedekben mutatkozott. Valamint a nemzet, melynek története van, örömmel andalodik el múltján s magának abból hazaszeretetet és tetterőt merít: úgy a magyar orvos is büszkébb önérettel tekintend jelene és jövőjére, ha a történelem tükrében látja, hogy az úttörő elődök hosszú sora vonult el előtte, s hogy a hazai orvosi irodalmat korántsem kezdeni, hanem az elődök nyomdokain folytatni kell. A történelem befolyása az utódok szellemére akkora, mekkora a napsugáré az állatok tenyészetére. Nemes ösztönül szolgál a fáradatlan munkásságra, ébresztő és óvó példákban nyújtja az orvosgyakorlati nézetek tökélyeit és hibáit, és igazságot szolgáltat a valódi érdemnek az ingatag popularis aura ellenében, mely sokszor sújtja a szerény érdemhőst, míg a kacér nyeglét emeli. Aki a hazai orvosi tudománynak fejlődését nem ismeri: az idegen marad azon társulatban, melybe őt hivatása helyezte, idegen marad önmagához, nem érdeklik őt a tudományos elvek, rendszerek, nézetek, melyeket elődeink vitattak meg; az habár képességei még akkorák volnának is, orvosi közügyekben csak szenvedőleg és gépszerűleg veendő részt, mint az élettelen kerék, mely nem tudja, melyik gépbe csavartatik. Nekünk az orvosi pályakérdéseket a múlton kell megkezdenünk. A múltnak tudása világot vet a jelenre, és sejteti velünk a jövőt; mert valamint a múlt meghozta a jelent, éppen úgy kebelében hordja a jelen a jövőt.”⁴⁸ (...)

*

Ennek az átmeneti korszaknak valóban legjelentősebb orvostörténeti kutatója és szakírója Fekete Lajos (1834–1877) kisújszállási orvos volt, aki minden ösztönzés nélkül számottevő szakírói tevékenységet fejtett ki, munkásságára talán hatással volt Markusovszky 1860-as felhívása, az ő hatása viszont kimutatható a későbbiekben is, elsősorban a Poór-féle pályadíj kiírásának körülményeiben (1878).

Fekete Lajos 1864-ben Pesten – saját költségén – kiadta ‘A gyógytan rövid története’ című közel 250 oldalas munkáját,⁴⁹ amelyet az első szakszerűen megírt magyar orvostörténeti összefoglalásnak kell tekintenünk. Fekete mintának Wunderlich ‘Die Geschichte der Medizin’ (1858) című orvostörténeti feldolgozását tekintette, amelyet részben lefordított,⁵⁰ majd az általános részeket magyar vonatkozásokkal egészítette ki. Magyar adatait Weszprémi és Linzbauer könyveiből merítette, de számos közlése saját levéltári kutatásait tükrözi. E könyv az orvostudományt ó-, közép- és újkori felosztásban tárgyalja, ezen belül földrészenként és országonként ismerteti az orvosi gondolkodás fejlődését, az orvosképzés kérdéseit, a járványügy

⁴⁶ Erre a tényre Győry Tibor figyelt fel ‘A kir. m. Pázmány Péter tudományegyetem története’ c. könyvsorozat általa írt III. kötetében, amely az orvosi kar történetét dolgozta fel (Bp., 1936. pp. 541–542.) (– a szerk. kieg.)

⁴⁷ Emlékbeszéd Markusovszky Lajos fölött. = Orvosi Hetilap, 1902. 42. sz.

⁴⁸ Orvosi Hetilap, 1860. máj. 6.

⁴⁹ Fekete Lajos: A gyógytan története rövid kivonatban. Pest, 1864. VI, 248 p.

⁵⁰ Bevezetőjében utal erre.

alakulását és a szaktudományok kibontakozását. Minden nagyobb fejezet utolsó alfejezete tartalmazza a magyar orvostudomány fejlődésének felvázolását, kiemelkedő egyéniségeinek életútját és munkásságuk adatait. Fekete Lajos valóban átfogó képességű és szemléletű orvostörténész volt, aki az előbbi könyvén kívül más jelentős munkával is büszkélkedhetett: 1874-ben Debrecenben jelentette meg 'A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid története' című könyvét, amely közel 800 év adatait gyűjtötte össze és tárgyalta, a végén pontos irodalmi jegyzéket adott a magyar orvosok járványtani munkáiból.⁵¹ Fekete Lajos ezen munkájára a későbbi orvostörténeti irodalom gyakran hivatkozott, sőt a hasonló jellegű későbbi munkák nemcsak mintául tekintették, hanem korszakbeosztását és adatkezelési módját is átvették. Kiadatlan kéziratok munkájában – 'Az orvostudomány története Magyarországon' – a hazai orvostudomány történetét dolgozta fel, 'A gyógytan rövid története' című munkájában alfejezetként szereplő magyar vonatkozásokat kiegészítette, gyógyszerészettörténeti vonatkozásokkal bővítette és kora orvostudományát is értékelte. Ennek a kiadását a szerző váratlan halála akadályozta meg, pedig sok vonatkozásban szakszerűbb munka lett volna, mint Demkő későbbi könyve. Fekete rendszeresen közölt orvostörténeti témájú írásokat is a 'Gyógyászat'-ban, az 'Ország Tükré'-ben és a 'Történeti Tár'-ban, igaz ezek korábbi munkáinak egy-egy kérdését jelentették.

Fekete Lajos járványtörténeti kutatásaihoz kapcsolódnak Molnár István (1827–1887)⁵² Halason működő orvos közleményei,⁵³ aki városa környékének adatait gyűjtötte össze, és jelentette meg nyomtatásban. Figyelemre méltó munkája (...) a 'Kis-Kun-Halás város helyrajza, természetrajza és orvosi emlékei'⁵⁴ című könyve. Ebben az előbbi adatok összegzésén kívül rövid ismertetést is ad a Duna–Tisza köze orvostörténelméről.

Éppen Fekete Lajos és kortársai tevékenysége hatott ösztönzően az egyetemi orvostörténeti oktatás bevezetésének kérdésére is: közel három évtizedes szünet után 1877-ben Purjesz Zsigmond (1845–1896)⁵⁵ magántanárként megkezdte előadásait az ókori orvostudomány tárgyköréből. Mielőtt e tárgykörből elnyerte volna az előadási jogot, figyelemreméltó írásokkal hívta fel magára a figyelmet. Purjesz Zsigmond írásaiban a francia és az itáliai orvostörténeti iskolát követte, főleg az ókor orvostudományát vizsgálta, de foglalkozott középkori járványtani kérdésekkel, sőt 1883-ban 'Adatok az orvostudomány történetéhez' címmel egyetemi jegyzetet is írt. Elsőnek – 1873-ban – a görög orvostudományról és a hippokratészi loccsanásról, majd 1876-

⁵¹ Fekete Lajos: A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid történelme. Debrecen, 1874. 103 p.

⁵² Molnár István (1827–1887) medikus Pesten, majd 1848 őszén belépett a honvédseregbe, ahol századosi rangot ért el. Orvosi diplomáját 1852-ben szerezte, majd a Rókus-kórházban Semmelweis asszisztense, 1854-ben Halason telepedett le, ahol haláláig városi főorvosként működött.

⁵³ Molnár István néhány fontosabb orvostörténeti közleménye:

Molnár István: Orvosi történelmi adatok a 16-ik század közepéről. = Gyógyászat, 1880. pp. 106–110.

Molnár István: Az orvosok díjazása a múlt század és a jelen század első felében. = Állam orvos, 1884. pp. 109–111.

Molnár István: A harmincnapos hideglelés gyógyítása a múlt századokban. = Gyógyászat, 1886. pp. 605–606.

Molnár István: A spártai nevelés orvosi tekintetben, mint a nép eltörülés, elsatnyulás fő ellenszere, a jelenkor műveltségéhez idomítva. = Állam orvos, 1882. pp. 66–70.

Molnár István: Adalék Budavár ostromának, a Kmetty hadtestben működő orvosoknak, s a cholera történetéhez. = Állam orvos, 1884. pp. 95–96, 102–104.

Molnár István: A guga vagyis mirigy-halál Debreczen és Kis-Kun-Halason, 1739-ik évben. = Állam orvos 1885. pp. 57–59.

Molnár István: A Choleráról Zsoldos János orvostudor, a Jénai Phys. és Mineral. társaságoknak, úgy a pesti orvosi karnak tagja T. Ns. Veszprém vármegye első rendes orvosa és táblabírája stb. 1831-ik évben. = Gyógyászat, 1880. pp. 313–317, 331–333.

Molnár István: Cholera 1831. évben Munkács és Debreczenben. Balajty József és Szűcs István akadémiai levelező tag leírása nyomán közli: – –. = Gyógyászat, 1884. pp. 481–484.

Molnár István: Történelmi adatok az 1831-ik évi felső-magyarországi cholera pórlázadásáról. = Állam orvos, 1884. pp. 73–77.

⁵⁴ Molnár István: Kis-Kun-Halás város helyrajza, természetrajzi és orvosi tekintetben. Kecskemét, 1878. 40 p.

⁵⁵ Munkásságáról részletesen: Szállási Árpád: id. Purjesz Zsigmond az orvostörténész. = Orvosi Hetilap, 1975. pp. 2136–2137.

ban az Ebers-papírusokról értekezett,⁵⁶ későbbi írásaiban a kosi és a knidosi orvosi iskolákat elemezte,⁵⁷ foglalkozott a 16. századi szifiliszes járványokkal, gyógyítóikkal,⁵⁸ de részletes leírást adott a St.-Gallen-i kolostor orvosi kéziratairól is.⁵⁹

Az 1870-es évek orvostörténeti irodalmában egyre nagyobb teret kapott az ókori orvostudománnyal kapcsolatos témakör, elsősorban a zsidó orvosi ismeretek tárgyalása. E témával elsőnek a hazai szakirodalomban Rózsay (Rosenfeld) József (1815–1885)⁶⁰ foglalkozott még 1862-ben ‘A gyógyászat a hébereknél és a zsidó orvosok a középkorban’ címmel.⁶¹ Kitűnő stílusban, kiváló források megjelölésével tárgyalta e témát, amelynek folytatását jelenti a ‘Tanulmány a régi zsidók orvostanához’ című⁶² füzet. A modern orvostudomány szemszögéből, minden elfogultság nélkül tárgyalja a Biblia és a zsidó íráskor orvosi vonatkozásait, pontosan meghatározza az egyes gyógymódok jelentőségét és értékét az utókor számára. E tárgykör valóban szakavatott ismerője volt, minden forrását pontosan megjelölte, és írásai hatással voltak e témakörrel később foglalkozó közleményekre. Orvostörténeti tevékenységének még két vonatkozását kell megemlítenünk: 1873-ban nyomtatásban is megjelentette ‘Az orvos- és a természettudományok haladása’ címen tartott, a Természettudományi Társulatban elhangzott előadását,⁶³ valamint 1881-ben háromrészes előadást tartott az ókori zsidó orvosi ismeretekről a Budapesti Kir. Orvosegyesületben. Előadása végén vitát folytatott e témakörben Purjesz Zsigmonddal.⁶⁴

Az ókori orvostörténelem tárgykörében fejtett ki jelentős szakirodalmi tevékenységet Tihanyi (Tiegermann) Mór (1866–1918), munkásságát később rendőrorvosi hivatása miatt kénytelen volt feladni. Őt jelentős tanulmányban ismerette a görög–római orvosi ismereteket, foglalkozott Hippokratész és Galenosz jelentőségével, Arisztotelész és Platón hatásával az orvosi szemléletre, a görög materialista iskolák irányzataival, valamint feldolgozta a vérkeringés felfedezését. Nagyobb tanulmányai mellett kisebb – ismeretterjesztő jellegű – cikkeket is közölt napilapokban.

⁵⁶ Purjesz Zsigmond, id.: Az Ebers-féle orvosi papyrus. Tanulmány az orvostudomány történelme köréből. Az Ebers által közölt adatok fölhasználásával. Bp., 1876. 63 p.

⁵⁷ Purjesz Zsigmond, id.: A kosi és knidosi orvosi iskolák alapelvei. = Orvosi Hetilap, 1883. 1253–1255, 1277–1279, 1303–1305. has.

⁵⁸ Purjesz Zsigmond, id.: A 16. századbeli jelesebb syphilographok. 1. Joannes Fernelius. = Orvosi Hetilap, 1880. 947–950, 971–974, 998–1001. has.; 2. Joannes de Vigo. = Uo., 1880. 1041–1042, 1065–1067, 1086–1089. has.; 3. Hieronymus Fracastorius. = Uo., 1880. 1133–1135, 1181–1183, 1199–1205. has.; 4. Nicolaus Massa. = Uo., 1881. 103–108, 127–128, 150–154, 263–264, 335–337. has.; 5. Nicolaus Leoniceus. = Uo., 1882. 851–854, 873–879, 899–902. has.

⁵⁹ Purjesz Zsigmond, id.: A St.-galleni kolostori könyvtárban őrzött orvosi kéziratok. = Orvosi Hetilap, 1881. 1071–1074, 1123, 1169–1170, 1193–1196. has., 1882. 222–225, 246–247, 273–276, 293–296, 421–422, 627–628. has.

⁶⁰ Rózsay József (1815–1885) Pesten és Bécsben folytatott orvosi tanulmányokat, utóbbi helyen 1840-ben orvosi oklevelet szerzett. 1843-ban Pesten telepedett le, 1848-ban tábori főorvos. A szabadságharc bukása után magánorvos, majd különböző helyeken főorvos. 1867-ben Pilis vármegye tb. főorvosa, 1868-tól az Országos Közegészségügyi Tanács tagja, 1874-től az MTA lev. tagja.

⁶¹ Rózsay József: A gyógyászat a hébereknél és a zsidó orvosok a középkorban. Pest, 1862. 22 p.

⁶² Rózsay József: Tanulmány a régi zsidók orvostanához. Bp., 1875. 37 p. (Értekezések a természettudományok köréből. V. köt. 9. sz.)

⁶³ Rózsay József: Az orvos- és természettudományok legújabbkori haladása. = A magyar orvosok és természetvizsgálók ... 16. nagygyűlésének munkálatai. Bp., 1873. pp. 101–109.

⁶⁴ Rózsay József néhány további fontosabb munkája (– a szerk. összeáll.)

Rózsay József: Visszapillantás az orvostan újabbkori fejlődésére. = A magyar orvosok és természetvizsgálók ... 21. nagygyűlésének munkálatai. Bp., 1882. pp. 101–104.

Rózsay, [József] Joseph: Das Pester städtische Versorgungshaus Elisabethineum. Eine geschichtliche Rückblick auf das Entstehen dieser Anstalt, sammt einem ausführlichen Ausweise über die Leistungen derselben im Verwaltungsjahre 1855/56. Pest, 1857. 30 p., 1 t.

Rózsay József: Észleletek az aggkor életani és kórtani változásai köréből, s a pestvárosi Agg-gyámoldának (Elisabethinum) 34 évről – 1830-tól 1863-ig szóló statistikája. = Magyar Akadémiai Értesítő, 1864. pp. 239–291.

Rózsay József: Sz. kir. Pest városi Elisabethineum szegényápolódnak történeti vázlata. Pest, 1866. 13, [4] p.

Igaz, Tihanyi tevékenysége⁶⁵ egy évtizeddel később kezdődött, de munkásságára óriási hatást gyakorolt Purjesz és Rózsay szakirodalmi munkássága, bár több vonatkozásban eredetibb felfogást képviselt, a hatások kimutatása szempontjából itt indokolt említeni munkásságát.

Csupán az érdekesség kedvéért kell megemlítenünk Schächter Miksa orvostörténeti jelentőségű, a 'Zsidó orvosokról' című, 1901-ben elhangzott előadását és nyomtatásban megjelent szövegét,⁶⁶ mivel ő jelentős szerepet játszott a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésén meghirdetett, az önálló magyar orvostörténelem megírását célzó pályázat kiírásában és bírálatainak elkészítésében. Schächter munkája nem eredeti feldolgozás, csupán az általa ismert szakirodalom összegzése, és egyben emléket kívánt állítani Rózsaynak, akinek nagy tisztelője volt.⁶⁷

E nemzedék munkásságának ismertetésénél kell megemlítenünk Purjesz Ignácot,⁶⁸ Purjesz Zsigmond testvéröccsét is, aki – bár nem tekintette céljának az orvostörténelem művelését – fivére nyomdokain járva 1885-ben az Orvosi Hetilap hasábjain foglalkozott a percussio és az auscultatio hazai gyakorlatának kezdetével,⁶⁹ majd 1896-ban adalékokkal szolgált a Rókus-kórház

⁶⁵ Tihanyi Mór munkái közül az alábbiakat emeljük ki:

Tihanyi Mór: Hippokrates élete és működése. Bp., 1898. 39 p. (Klny. Klinikai Füzetek)

Tihanyi Mór: Az ókori görögök gyógyászati ismeretei; az orvosi tudomány és orvosi rend fejlődése Hippokrates előtt. Bp., 1897. pp. 233–262. (Klny. Klinikai Füzetek)

Tihanyi Mór: Klaudios Galenos, az ókori görög orvosi tudomány legkiválóbb képviselője. Bp., 1899. 24 p.

Tihanyi Mór: Aristoteles hatása az orvosi tudomány fejlődésére. = Orvosi Hetilap, 1899. pp. 292–293, 304–305, 316–317.

Tihanyi Mór: Platon hatása az orvosi tudomány fejlődésére. = Gyógyászat, 1899. pp. 348–349.

Tihanyi Mór: Platon és Aristoteles hatása az orvosi tudomány fejlődésére. Bp., 1899. 26, [1] p.

Tihanyi Mór: Az orvosi rend és az orvosi tudomány fejlődése az ó-korban. = Természetudományi Közlöny, 1903. pp. 641–642.

Tihanyi Mór: Orvosok és orvosi tudomány az ókorban. = Orvosi Hetilap, 1904. p. 99., pp. 115–116, 131–132, 150–151, 165–166.

Tihanyi Mór: Természetvizsgálás és természettudományok az ó-korban. (Mutatvány szerzőnek a most megjelenő Ókori lexikon számára írt orvostörténelmi cikkeiből.) = Orvosi Hetilap, 1904. pp. 487–488, 502–503, 517–518, 545, 600–601, 614–615. 1. Fizika. 2. Kémia. 3. Ásványtan 4. Botanika. 5. Zoológia

Tihanyi Mór: A vérkeringés felfedezésének története. = Orvosi Hetilap, 1900. pp. 417–418, 433–434, 450–451.

Tihanyi Mór: Szabadkőműves-eszmék az ókori görög bölcsészek tanaiban. Bp., 1899. 48 p.

Tihanyi Mór: Az emberi nem elkorcsosulását hangoztató panaszok jogosulatlanságáról. Orvostörténelmi tanulmány. = Orvosi Hetilap, 1902. Mell. pp. 1–12.

Tihanyi, Moriz: Ueber der Einfluss Platon's und Aristoteles' auf die Entwicklung der Medizin. = Pester med.-chir. Presse, 1899. pp. 684–688, 708–712, 729–733, 755–760.

Tihanyi, Moriz: Die Geschichte der Entdeckung des Blutkreislaufes. = Pester med.-chir. Presse, 1900. pp. 1064–1068, 1087–1092, 1136–1140.

⁶⁶ Schächter Miksa: Zsidó orvosokról. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat ülésén 1901. február 5. és 19. elhangzott előadások. Bp., 1901.

⁶⁷ Schächter Miksa további orvostörténeti témájú írásaiból:

Schächter Miksa: Szekták az orvosi tudományban és gyakorlatban. In: A Budapesti Orvosi Kör huszonöt éves jubiláris diszülése. Bp., 1889. pp. 10–27.

Schächter Miksa: Haladás és conservativismus az orvosi tudományban. Bp., 1907. 23 p. (Klny. a Budapesti Szemléből)

A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek története 1890–1910-ig. [Írta]: Schächter Miksa, Lakits Ferenc, Prochnow József, Kerekes Pál. Bp., 1910. VI, 167 p.

Schächter Miksa: Az orvosi tudomány és az orvosi hivatás Herbert Spencernél. = Gyógyászat, 1903. pp. 832–834.

Schächter Miksa: Orvosalakok Zola legújabb regényében. = Gyógyászat, 1899. pp. 830–833.

Schächter Miksa: Zsidó orvosok. = Egyenlőség, 1901. No. 6. Mell. pp. 1–4. No. 8. Mell. pp. 1–3.

⁶⁸ Purjesz Ignác (1857–1928) orvosi oklevélét Budapesten szerezte (1889), majd a Rókus-kórház fül-orr-gége szakorvosa, főorvosa. Több orvosi könyv szerzője és fordítója.

⁶⁹ Purjesz Ignác: A percussio és auscultatio gyakorlásának kezdete Magyarországon. = Orvosi Hetilap, 1896. p. 145.

történetéhez.⁷⁰ Itt kell említenünk ifjabb Bókay Jánost⁷¹ is, aki alapos munkában feltárta a hazai és az európai gyermekgyógyászat fejlődését.

Az eddig ismertettett orvostörténeti feldolgozások – néhány kivétellel – elsősorban Budapesthez kötődtek, hiszen itt működtek az országos jelentőségű orvosi társaságok, illetve már a fővárosban valósult meg elsőnek, igaz csak rendkívüli tantárgyként az orvostörténelem egyetemi előadása. Az ország második egyetemének megalapítása után (1872) Kolozsvárott is

⁷⁰ Purjesz Ignác: Adatok a Szent-Rókus közkórház alapításához. Bp., 1896. 40 p.

⁷¹ Bókay János, ifj. (1858–1937) gyermekgyógyász, a Stefánia-gyermekkórház (szegénygyermek-kórház) főorvosa, majd 1902-től a gyermekgyógyászat professzora a budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karán.

Bókay János néhány orvostörténeti témájú írása:

Bókay János, ifj.: A pesti szegénygyermek-kórház története 1839–1883-ig. Bp., 1884. 18 p.

[Bókay János] B. J.: Chopinról. = Orvosi Hetilap, 1910. p. 199.

[Bókay János] B. J.: Liszt Ferenc keze. = Orvosi Hetilap, 1911. p. 766.

Bókay János, ifj.: A gyermekorvostan a külföldön s hazánkban, a XIX. század gyermekorvostana s a mai paediatrica. = Orvosok Lapja, 1916. pp. 164–165, 172–174, 180–181, 188–190., 1917. pp. 4–5, 12–13.

Bókay János, ifj.: A gyermekorvostan története. Bp., 1920. 104 p. (németül is megjelent)

Bókay János, ifj.: Schiller betegsége. = Orvosi Hetilap, 1920. pp. 311–312.

Bókay János, ifj.: A magyar gyermekvédelem története. A magyarországi Amerikai Vöröskereszt-akció előkészítése, kialakulása és fejlődésének története. In: Az Amerikai Vöröskereszt anya- és csecsemővédő akciója Magyarországon. Bp., 1923. pp. 9–11.

Bókay János, ifj.: Beethoven sükettsége, utolsó betegsége és halála. = Orvosi Hetilap, 1927. pp. 359–362.; Orvosi Tudósító, 1932. pp. 24–26.

Bókay János, ifj.: Haydn Józsefről orvosi vonatkozásban 200-ik születési évfordulóra. = Orvosi Hetilap, 1932. pp. 260–263.

Bókay János, ifj.: A megvakult két zeneköltő. (J. S. Bach és G. Fr. Händel.) = Pesti Hirlap, Vasárnap. 1933. 35. sz. pp. 35–36.

Bókay János, ifj.: Adatok a régi római-időbeli szopóedények ismeretéhez magyarországi leletek alapján. = Orvosi Hetilap, 1935. pp. 106–108.

Bókay János, ifj.: Haydn, Beethoven és Schubert utolsó betegsége és koponyája. = Búvár, 1937. pp. 403–406.

Bókay János, ifj.: Az un. Mozart-féle fülről. = Orvosi Hetilap, 1937. pp. 419–420.

Bókay János, ifj.: Agyag szopóedények a bronz-korszakból Magyarország területén. = Orvosi Hetilap, 1937. pp. 22–23.

Bókay János, ifj.: A „Gyermekorvostan” fejlődésének mérföldkövei hazánkban. = Gyógyászat, 1925. pp. 485–486.; Orvosi Hetilap, 1925. pp. 492–493.; In: Magyar Gyermekorvosok Társasága 1925. évi 1. évkönyv. Bp., 1925. pp. 15–18.

Bókay János, ifj.: A gyermekorvostan múltja, jelene és jövő feladatai hazánkban. In: A természet-, orvos-, műszaki és mezőgazdaságtudományi országos kongresszus munkálatai. Bp., 1926. pp. 350–356.

Bókay János, ifj.: Három előadás a gyermekorvostan köréből. (1. Övsömör és bárányhimlő. – 2. A croup laryngis műtéti kezelésének phasisai a napoleoni pályázattól (1807) a mai napig. – 3. Az angolkór-kérdés Glissontól (1650) a 19. század végéig. Későbbi kutatások. A rachitis kórlényege mai megvilágításban.) = Orvosképzés, 1927. Külön füz. pp. 1–67.

Bókay János, ifj.: A csecsemők mesterséges táplálásának története. = Anya- és Csecsemővéd., 1928. pp. 501–508.; Egészségvédelem, 1929. pp. 6–9.; Önálló kötetként: Bp., 1928. 8 p. (Országos Stefánia Szövetség az Anyák és Csecsemők Védelmére kiadványai 51.)

Bókay János, ifj.: Két orvostörténeti előadás. 1. A forgóládák a régi lelenházak szolgálatában. 2. A szopóedények a régi és legrégebbi korban. Kalocsa, 1935. 20 p. (Országos Stefánia Szövetség az Anyák s Csecsemők Védelmére kiadványai 104.)

Bókay János, ifj.: Ismereteink a croup-ról Fr. Home-tól (1765) a nemzetközi napoleoni pályázatig (1807–1809) s a pályázat eredménye. = Orvosi Hetilap, 1929. pp. 1335–1338. ua. németül: Sudhoff's Archiv für Geschichte der Medizin, 1931. pp. 79–89.

Bókay János, ifj.: A diphtheriás bénulás első megállapítása hazánkban (1860). = Orvosi Hetilap, 1937. p. 757.

[Bókay János] B. J.: Páris ostroma 1870–71-ben s a párisi gyermekekórház. = Orvosi Hetilap, 1914. p. 707.

Bókay János, ifj.: A magyar nők kórházunk (Stefánia-gyermekekórház) történetében. Bp., 1917. 7 p.

Bókay János, ifj.: Töredék a gyermekorvostan történetéből. Európa első négy gyermekekórházának alapítása. = Orvosi Hetilap, 1919. pp. 346–349.

Bókay János, ifj.: A pesti szegénygyermek-kórház (mai Stefánia-gyermekekórház) alapításának kilencvenedik évfordulója alkalmából. = Orvosi Hetilap, 1929. pp. 799–802.

körvonalazódott egy második orvostörténeti kör, amelynek ösztönzője a már említett Maizner János volt. Igaz, ő tanszékvezetői teendői miatt sem az orvostörténelem előadására, sem szakírói munkára nem vállalkozott, de ösztönzésére nyújtotta be magántanári kérelmét Gyergyai Árpád (1845–1881)⁷² az orvostörténelem tárgyköréből (1880). Elmélyült orvostörténeti tanulmányokat budapesti éve alatt (1874–1875) folytatott, majd párizsi és edinburghi tanulmányútja során fordult Claude Bernard életműve felé. Erről szóló munkáját 1878-ban könyvben is kiadta, de foglalkozott rómaiak sebészetével, a sérvkizárás tanának és gyógykezelésének ókori történetével, Erdély orvosi múltjából több közleményt jelentetett meg a 'Deutsche Archiv für Geschichte der Medizin' c. folyóiratban, míg erdélyi szaklapokban a középkor orvosi emlékeit tárgyalta. Gyergyai az anyagfeltárás racionális módja és forrásai alapján Daremberg nyomdokain járt, elsősorban az olasz és a francia orvostörténet-írás módszereit követte. Székfoglaló előadása váratlan halála miatt már nem hangzott el. Kortársa Gusbeth Ede (1839–1906)⁷³ brassói gyakorló orvos Brassó egészségügyét (kórház történet, életrajzi és bibliográfiai adatok, orvosi közigazgatás stb.) tárta fel 1884-ben,⁷⁴ majd a századforduló éveiben Pataki Jenő az elfeledett erdélyi orvosok (Dimien Pál, Péchy Lukács, Mátyus, Pápai Páriz stb.) emlékét elevenítette fel hazai és külföldi szaklapokban.

A Poór-féle pályadíj

Az egyre szélesedő orvostörténeti szakirodalom mindinkább igényelte az összefoglaló jellegű magyar orvostörténelem megírását, ami nemcsak a hazai orvostársadalomnak és a külföldinek mutatta volna be a magyar fejlődési vonalát, hanem az egyre inkább igényelt egyetemi oktatás tankönyvévé vált volna. A magyar orvostársadalom legnagyobb hazai társaságai – a Budapesti Kir. Orvosegyesület és a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései – is foglalkoztak e kérdéssel, amelyek közül a Vándorgyűlések keretén belül hirdették meg elsőnek e célt megvalósító pályadíjat. Poór Imre 1878-ban 100 arannyal díjazható pályadíjat tűzött ki: '...az orvostudomány magyarhonbeli fejlődésének története a legrégebbi időktől a mai napig' címmel,⁷⁵ amelyre nem kész munkával, nyomtatásban még meg nem jelent művel lehetett jelentkezni. A feltételek szerint a bírálóbizottság három lektort jelöl ki, és azok egyöntetű véleménye alapján lehet a pályadíjat odaítélni, megjelenésre javasolni. Az első határidő 1879. augusztus 31. volt, erre a határidőre csak egyetlen munka érkezett be „Nescire, quid antequam natus sis, acciderit, id est, semper esse puerum” jeligével, három kötetben és 9 ábrával. Bírálónak Bodogh Albertet és Rózsay Józsefet jelölték ki. Egyöntetűen alkalmatlannak találták a munkát elfogadásra.

A hosszú szakvéleményekből csak a leglényegesebbeket emeljük ki. Bodogh Albert:

⁷² Gyergyai Árpád néhány orvostörténeti témájú írása:

Gyergyai Árpád: A sérvkizárás tanának és gyógykezelésének történelme az ókorban. = Orvos-Természettudományi Értesítő, 1881. Orvosi sz. 1. sz. pp. 9–22.

Gyergyai, A[rpád]: Kritische Bemerkungen zur Geschichte der Lehre von den Brüchen. = Deutsche Archiv für Geschichte der Medizin, 1880. pp. 321–331, 381–393.

⁷³ Gusbeth Ede (1839–1906) Brassói születésű, orvosi tanulmányait Bécsben végezte, ahol 1864-ben diplomáját megszerezte. 1865-től gyakorló orvosként szülővárosában működött.

⁷⁴ Gusbeth, Eduard: Geschichte der Sanitäts-Verhältnisse in Kronstadt. Kronstadt [Brassó], 1884. VIII, 335 p.

Gusbeth Ede további orvostörténeti írásai (– a szerk. összeáll.):

Gusbeth Ede: Brassó egészségügyi viszonyai a XIX. században. In: Adatok Brassó szabad királyi város monographiájához. Brassó, 1892. pp. 1–41.

Gusbeth, Eduard: Die vorherrschenden Infektionskrankheiten in Kronstadt im 19. Jahrhundert. Kronstadt [Brassó], 1892. 46 p.

Gusbeth, Ed[uard]: Das Sanitätspersonal in und aus dem Kronstädter Komitee in den Jahren 1901–1910. Kronstadt [Brassó], 1910. 73 p.

Gusbeth, Eduard: Die Infektionskrankheiten in Kronstadt in den Jahren 1901–1910. Kronstadt [Brassó], 1911. 14 p.

⁷⁵ Semmelweis Orvostörténeti Levéltár. Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései.

„...Gyenge oldala a műnek: 1.) hogy nem egész, hanem mellé illesztett részek mozaikja, egyiket a másiktól elvehetjük anélkül, hogy a mű mint egész, valamint ezáltal szenvedne. 2) Kevésbé tanít, mint elbeszél, nem vonja le az eseményekből a tanúságokat, egyszerű krónika, anélkül, hogy az élet – a tudomány léte – tanúságok ecsetelése volna. 3). Nem hozza kellő összeköttetésbe az orvosi tudomány fejlődését, a tudományok más ágazatait, fejlődési fokát, a különböző időket. És mi fő: 4.) az orvosi tudomány haladásának, tökéletesbülésének befolyását, nem mutatja kellőleg azon hatásában, amelyet az egyik vagy másik korban, azon kor műveltségi állapotára, felfogására gyakorolt és viszont.”⁷⁶

Rózsay:

„A három kötetű műben hiányzik egy alapterv kifejtése, az egyöntetűség, az egyes részeknek szaktörténelmi munkánál különösen megkívántatott olyképeni összefüggése, hogy minden rész fontosságának megfelelő terjedelemben és nyomatékkal tárgyalassék. Sok olyan bővebben van tárgyalva, minek csekély vagy semmi fontossága nincsen a munka feladatának megoldásában, sok rész pedig, mely hazánk orvosi történetében fontosabb és tárgyalása igen méltó lett volna, különösen a gyógytudománynak hazánkban újabkori fejlődésére vonatkozó pld. a hazai orvosi folyóiratok jelentősége, vagy egyáltalán mellőzve van vagy csak hiányosan, darabosan és szétszórtan adatik elő. ...hogy jutalmazásra és kiadásra méltó lehessen, egészen át kellene dolgoztatnia egyszerű, áttekinthető terv szerint, az egyes részeket fontosságuknak megfelelő terjedelemben kellene tárgyalnia, ki kellene hagynia sok olyant, minek kifejtése az orvostan történelmére egyáltalában nem tartozik, meg kellene toldania a munkát az újabkori orvostudomány történelmi adatainak vázolásával, melyek már azért is, mert az orvostudománynak hazánkban állapotára nézve a legfontosabbak, bővebb és kimerítő tárgyalást érdemelnek, bővebbet, mint akármelyike a régebbi korszakoknak vagy mint azok összesenvéve.”⁷⁷

Sajnos a harmadik bírálat szövege, Halász Géza véleménye nem áll rendelkezésre az utókor számára.

A munka szerzője, Kovács Imre (1845–1917),⁷⁸ akkor fővárosi tisztiorvos, munkájában a népvándorlások korától a 19. század közepéig kísérte nyomon a magyar orvostudomány, illetve a gyógyászat történetét, külön részletezte a kiemelkedő magyar orvosok életútját, szakirodalmi adatait, kitért a járványügyünk helyzetére az egyes korszakokban. A negatív bírálat után Kovács Imre valóban átdolgozta pályamunkáját és ‘Az orvostudomány története Magyarországon’ (a járványok történetével) „Histora testitis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis” jeligével 1881-ben ismét benyújtotta. A bírálók Rózsay József, Hamary Dániel és Molnár István voltak. Az egy kötetben – az őskorral, az Árpád-házi királyok korával, az 1300–1526-ig, az 1526–1771-ig, majd a kolera és pestis járványokkal foglalkozó – megírt munkát a bírálók ismét alkalmatlannak találták a megjelentetésre és a pályadíj odaítélésére, bár sok vonatkozásban jó feldolgozásnak tartották. Hamary Dániel azt vetette az író szemére,⁷⁹ hogy Horváth Mihály munkáját vette alapul, és ezt egészítette ki orvosi vonatkozásokkal, de ezeket nem vezette el saját koráig. Hibának találta, hogy a szerző művelődéstörténeti munkát akart írni, de figyelmen kívül hagyta az orvostudomány fejlődésének öntörvényeit és sajátos dinamikáját. Hasonló véleményen volt Molnár István is,⁸⁰ aki főleg a járványtani vonatkozásokat bírálta. Szerinte a szerző elsősorban Fekete munkájából idézett, saját kutatásokat nem folytatott. Az előzőekhez csatlakozott Rózsay József,⁸¹ aki bírálata végén felvetette, hogy jobb lenne e témát több személy együttes munkájaként megírni, hiszen a magyar történelem hatalmas korszakát

⁷⁶ Uo. 1879. augusztus 15-én kelt bírálat.

⁷⁷ Uo. 1879. július 15-én kelt bírálat.

⁷⁸ Kovács Imre (1845–1920) orvosi oklevelét Bécsben szerezte (1869), majd 1871-ben sebész- és szülésmesteri oklevelet nyert Pesten. 1872–1875-ben Budapesten törvényszéki orvos, 1875–1881-ben kerületi tisztiorvos, 1881-től rendőrorvos.

Az említett orvostörténeti munkáin kívül: Tébolygyógyítás története. Bp., 1879.; A magyar birodalom fürdői és ásványvizei. Bp., 1881.; A prostitúció története. Bp., 1890.

⁷⁹ Magyar Orvosok... 1882. július 14-én kelt bírálat.

⁸⁰ Uo. 1882. július 15-én kelt bírálat.

⁸¹ Uo. 1882. július 5-én kelt bírálat.

egy személy képtelen minden szempontból tökéletesen feldolgozni. Az egyik szerzőnek az átdolgozott pályamunka szerzőjét ajánlotta, akit nagyra becsült tárgyi tudásáért és szorgalmáért. Ennek ellenére a művet kiadásra alkalmatlannak találta.

A következő évre ismételt meghirdetett pályadíjra egyetlen munka sem érkezett be, így a központi választmány 1884-ben ismét foglalkozott a kérdéssel. Ekkor úgy határoztak, hogy csak tervezetet kérnek,⁸² kitűzött határidőre – 1888. december 31. – Purjesz Zsigmond, Kovács Imre és Schuschny Henrik nyújtott be tervezetet, illetve Purjesz olyan bibliográfiát, amelynek segítségével kellene megírni a tervezett orvostörténeti művet.⁸³ A pályázók a kollektív munka megírása mellett voltak, amely koronként és szaktudományonként – más-más személlyel – tárgyalná az orvos- és a gyógyszerésztörténetet. Poór Imre affelé hajlott, hogy a nagy átfogó munka helyett inkább a legutóbbi évszázad magyar orvosi fejlődését kellene feldolgozni. Valójában még nem történt döntés, amikor 1888. évi tátrafüredi vándorgyűlésen elhangzott Demkó Kálmán 'A közegészségügy városainkban a XV–XVII. században' című előadása.

A lőcsei középiskolai tanár valójában még nem hallott a pályadíjakról és annak eredménytelenségéről, de tekintettel jeles cikkeire és orvostörténeti vonatkozású munkáira Poór Imre Demkót a pályadíjra való jelentkezésre ösztönözte. Feltehetően rendelkezésére bocsátották Purjesz javaslatát és részletes bibliográfiáját, hiszen a később elfogadott Demkó-féle pályamű rendkívül hasonlít Purjesz tervezetére, gondolatmenetére és a felhasznált irodalomban egytől egyig benne szerepelnek szakirodalmi ajánlásai. A Vándorgyűlés Központi választmánya 1888. október 12-én kelt határozatában Demkó Kálmánnak ítélte oda a pályadíjat, egyben megbízta 'A magyar orvosi rend története' című – az orvos- és a gyógyszerésztörténetet egyben tárgyaló – munka megírásával. Lektornak és szaktanácsadónak Szabó Dénes egyetemi tanárt jelölték ki, aki nemcsak bírálója, hanem állandó konzultánsa is lett Demkó Kálmánnak. A mű megírásánál valójában kompromisszum született, amit már Demkó könyvének címe is jelölt: nem a hazai orvostudomány történetét, hanem az orvosi rend kialakulását követte nyomon.

Szabó Dénes szakvéleményében ezt a következőkben indokolta:

„...A munka kidolgozásának iránya: az orvosi tudomány általános fejlődését röviden, de azért elég áttekintést nyújtóan adni, azután orvosaink műveiből állítani össze az egyes betegségeik szempontjait, kór és gyógytanát, alkalmazott gyógyszereit, mely eljárásnál nagyobb gondot lehet fordítani hazánk speciális viszonyaira. A szerző kijelölését csak módosítással tartom célszerűnek. A magyar orvosi rendnek, de a magyar orvosok munkálkodásainak története tudtommal eddig még nincs megírva, a jelen tervezet kidolgozásra csak módosítással tartom alkalmasnak, amely forrásmunkának fog szolgálni, ha az egyes magyar orvos irodalmi műveit csak ismerteti, a tárgyalt betegségek tüneteit, kór és gyógytanát – orvos véleményezésével – változatosan leírja. Véleményem szerint a nem orvos az egyes orvosi munkáknak értékét ne tegye bírálata tárgyának, hanem elégedjék meg tárgyilagos ismertetésével... Tekintettel, hogy történész írja meg a magyar orvosi rend és a magyar orvosok tudományos munkálkodásának történetét, helyesnek tartom a munka beosztását századonként, mintsem az egyes betegségek szerint vagy a gyógytudomány fejlődésének összefüggéseinek alapján tárgyalni. A szerző művelődéstörténeti feladatot old meg, így foglalkozzon századonként orvosaink kiképzésének módjával, ide számítva az orvoslással foglalkozókat is (sebész, szülész, bába, gyógyszerész, fürdős stb.), azok társadalmi állapotával, valamint az egyes kiemelkedő személyek életrajzával, irodalmi működésével stb. Írjon a törvényhozás és a városok rendelkezéseiről, ezen hatóságok intézkedéseiről, a közegészségügy megszervezéséről, szabályairól, a kórházak működéséről, de semmiképpen sem fejtegesse az orvosi kérdéseket, ne mélyedjen bele az értékelésükbe.”⁸⁴

⁸² Uo. Jelentés a Poór-féle pályadíjról. 1884.

⁸³ V. ö. Purjesz Zsigmond levele és bibliográfiája, 1887. április 27.

⁸⁴ Szabó Dénes (1856–1918) oklevelét Budapesten szerezte (1879), majd az I. sz. szülészeti klinika orvosa, 1889-ben e szakterület magántanára, 1892-től e tárgy rendes tanára Kolozsvárott. Orvostörténeti cikkei az Orvosi Hetilapban, a Gyógyászatban és a kolozsvári Orvos-Természettudományi Értesítőben jelentek meg. 1896-ban kiadta 'A kolozsvári egyetem orvosi karának története' (Kolozsvár, 1896) c. könyvét. Szabó Dénes néhány orvostörténeti témájú írása (– a szerk. összeáll.):

Szabó Dénes alábbi tanácsa azonos Purjesz Zsigmond 1887. április 27-én írott szakvéleményével, amelyben a tervezett mű kereteivel és feltételeivel foglalkozott. Az utóbbival kapcsolatban elhárította magától azt az ajánlatot, hogy egyedül írja meg a magyar orvostudomány történetét: nem lévén történész, így történeti és művelődéstörténeti kérdésekkel nem akart foglalkozni, viszont csak orvosi vonatkozások feltárásával csonkának érezte volna a megszületett munkát.

Demkó könyvében Szabó Dénes gondolatmenetét és tanácsait követte, így munkája leíró jellegű, a századok szerint tárgyalja az egészségügyi rendelkezéseket, a kórházügyet, az orvos- és gyógyszerészképzést, a kiemelkedő orvosok és gyógyszerészek életútját és munkásságát, ismerteti szakirodalmi tevékenységüket, de csak érinti az orvosi gondolkodás fejlődését, nem elemzi a járványügy orvosi vonatkozásait. Egy nem orvos szerzőtől többet nem lehetett kívánni, bár a későbbi kritikák elsősorban ezt hiányolták Demkó munkájában. Könyve jó összegzése a magyar orvosi és gyógyszerészeti rend történetének, forrásmunka, amely a további kutatást kívánta szolgálni. A pályadíjat odaítélő bizottság sem kívánt többet Demkótól, hiszen orvos társszerző a munka kiegészítésére nem vállalkozott.

Az orvostörténeti kutatás a 20. század elején

Demkó könyvének megjelenése⁸⁵ valóban ösztönző hatást gyakorolt az orvos történelemmel foglalkozó szakemberekre, egyben egy korszakot is lezárt. Újabb nemzedék jelentkezett, amelynek célja nemcsak e mű kiegészítése, hanem a speciális magyar vonatkozások, elsősorban orvosi problémák feltárása lett. E munkában már – halála miatt – nem vehetett részt Purjesz Zsigmond, többen elfoglaltságuk miatt hátat fordítottak az orvostörténelemnek (Tihanyi Mór, az ifjabb Purjesz, Bókay stb.) Az orvostörténeti előadások színhelye – e vonatkozásban is nagy hagyományokkal rendelkező – Budapesti Kir. Orvosegyesület volt, ahol – tekintettel az egyetemi tanszék hiányára – 1901-ben Hőgyes Endre javaslatot tett a magyar orvosi múlt írott és tárgyi emlékeit összegyűjtő és megőrző orvostörténeti múzeum létesítésére szakosztályi rendszeren belül e szakterület megfelelő kereteinek kialakítására. Támogatói Győry Tibor (1869–1938), Temesváry Rezső,⁸⁶ Réczey Imre (1848–1913),⁸⁷ Tauffer Vilmos (1851–1934),⁸⁸ Tóth Lajos

Szabó Dénes: Az ingyenes orvosi segélynyújtás. = *Gyógyászat*, 1896. pp. 543–546, 555–558, 567–569, 578–580, 592–594, 603–605, 617–618, 627–628, 641–642., 1897. pp. 9–11.

Szabó Dénes: A hökhourtról. = *Orvosi Hetilap*, 1880. 604–611, 631–634, 651–654, 680–682. has.

Szabó, [Dénes] Dionys: *Statistisches über Keuchhusten*. = *Pester med.-chir. Presse*, 1881. pp. 657–662, 673–677, 693–695, 707–712, 721–724, 742–746.

⁸⁵ Demkó Kálmán: *A magyar orvosi rend története, tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig*. Lócse, 1894. 555 p.

⁸⁶ Temesváry Rezső (1864–?1944) orvostudor, nőgyógyász, egyetemi magántanár, Budapesten a Fehér Kereszt Egyesület és a Ker. Betegsegélyző pénztár nőorvosa, a kir. orvosegyesület, orvosi kör, orvosi könyvkiadó társaság; több külföldi orvosi társulat tagja. „Gyakorló orvosként nagy érdeklődéssel fordult a népi gyógyászat felé, ennek többször idézett eredménye az 1899-ben megjelent ‘Előítéletek, népszokások és babonás eljárások a szülészet körében Magyarországon’ c. könyve, amely Berde művétől kezdve a legutóbb kiadott ‘Népi gyógyítás Magyarországon’ c. orvostörténeti kiadványig valamennyi ilyen tárgyú közleménynek egyik alapvető forrásműve. Könyvét részben a Dirner Gusztáv szerkesztette Bába-Kalauz kérdőíve útján, részben a saját tapasztalati feljegyzései alapján állította össze. Mintegy 12 ezer adat állott a rendelkezésére az ország különböző részeiből. (...) Weiss Manfréd gyáros 1906-ban komoly összeget áldozott egy gyermekágyas otthon létesítésére, a jótékonyági intézményt 1910-ben nyitották meg, felvette az adakozó elhunyt feleségének a nevét. A Weiss Alice Gyermekágyas Otthon szülész főorvosa Temesváry Rezső lett, 32 ágygal indult, majd a harmincas évekre megduplázódott. Az első világháború alatt anyagiak hiányában szünetelni kényszerült, de Pedlow kapitány közbenjárására holland segítséggel ismét felvételképes lett az intézet. Itt kezdődött el Magyarországon a rendszeres terhességi tanácsadás, négy szigorló orvos foglalkoztatására volt lehetőségük, Temesváry tanár itt adta elő a szülészeti propedeutikát. (...) Nemcsak a népi gyógyászat, de az orvostörténet iránt is vonzódott. Különösen a Maimonidesről szóló cikke, a Semmelweis-serlegbeszéde említésre méltó, mindkettő a *Gyógyászat* hasábjain jelent meg (1935, 1933).

1897-től ő volt a Kir. Orvosegyesület Könyvtárának a könyvtárosa. Előtte a cédulakatalógust Réczey Imre, a betűrendes katalogizálást Török Lajos végezte el. Lényegesen gazdagodott a könyvtár Hirschler Ignác ajándékával, Temesvár a bibliotéka disszertációs szakát szervezte meg. A könyvtár történetét szintén megírta a *Gyógyászat 1937-es évfolyamában*.” (Szállási Árpád: *Temesváry Rezső*. = *Orvosi Hetilap*, 1977. pp. 702–703. Részlet.)

Temesváry Rezső néhány orvostörténeti témájú írása (– *a szerk. összeáll.*):

Temesváry Rezső: A bábamesterség Magyarországon 100 év előtt. = *Bába-Kalauz*, 1898. pp. 65–73, 81–89.

Temesváry Rezső: A budapesti kir. orvosegyesület könyvtárának története és jelen állapota. In: Török Lajos – Temesváry Rezső (szerk.): *A budapesti kir. orvosegyesület könyvtárának szakkatalógusa*. Bp., 1898. pp. I–XXI.

Temesváry Rezső: Előítételek, népszokások és babonás eljárások a szülészeti körében Magyarországon. Bp., 1899. 120 p.

Temesváry, [Rezső] Rudolf: *Volksgebräuche und Aberglauben in der Geburtshilfe und der Pflege des Neugeborenen in Ungarn*. Ethnographische Studien. Leipzig, 1900. VIII, 146, [2] p.

Temesváry Rezső: A szülészeti haladása a XIX. században. = *Orvosi Hetilap*, 1901. 6. sz. Melléklet. pp. 1–14.

Temesváry, [Rezső] Rudolf: *Die Fortschritte der Geburtshilfe im XIX. Jahrhundert*. = *Pester med.-chir. Presse*, 1901. pp. 320–324, 355–357, 402–405, 428–431, 449–451, 500–504, 523–526.

Temesváry Rezső: Néhány lap a nőgyógyászat történetéből Magyarországon az utolsó 50 év alatt. = *Orvosi Hetilap*, 1906. pp. 117–119.

Temesváry Rezső: Anyavédelmi törekvések Magyarországon. Bp., 1918. 16 p. (A Társadalmi Múzeum kiadványai 39.)

Temesváry Rezső: A magzati szívhangok felfedezésének századik évfordulóján. = *Orvosi Hetilap*, 1921. pp. 453–454.

Temesváry, [Rezső] Rudolf: *Berühmte ungarische Aerzte im Auslande*. = *Pester Lloyd*, 1922. 35. sz. pp. 10–12.

Temesváry Rezső: Hirneves magyar orvosok külföldön. = *Magyar Orvos*, 1922. pp. 81–82., p. 99., pp. 114–119.

Temesváry Rezső: A szülőnő a művészetben. = *Magyar Orvos*, 1923. p. 176., pp. 196–199.

Temesváry Rezső: Előítételek, népszokások és babonák a hószám és terhesség körül. = *Teleia*, 1932. pp. 56–61, 72–79.

Temesváry Rezső: A Pesti Izraelita Nőegylet Weiss Alice Gyermekegység Otthonának története és 25 évi működése (1910–1934). = *Gyógyászat*, 1936. pp. 203–205, 220–222, 236–238.

⁸⁷ Réczey Imre (1848–1913) orvos-sebész doktor, szülézmester, egyetemi tanár, 1892-től a sebészet professzora a budapesti Tudományegyetem Orvosi Karán. A Vaskorona-rend kitüntetettje, a Közkórházi Orvostársulat elnöke.

Réczey Imre néhány orvostörténeti témájú írása (– *a szerk. összeáll.*):

Réczey Imre: A budapesti kir. orvosegyesület története. In: *A budapesti kir. orvosegyesület 1880-diki évkönyve*. Bp., 1880. Függelék. pp. 1–240.

Réczey Imre: A budapesti kir. orvosegyesület története. = *Orvosi Hetilap*, 1880. 993–998. has.

Réczey, [Imre] Emerich: *Geschichte der kön. Gesellschaft der Aerzte in Budapest*. (Auszug.) = *Pester med.-chir. Presse*, 1880. pp. 822–824.

Réczey Imre: A mai sebészet fejlődése. = *Orvosi Hetilap*, 1883. 1117–1121, 1139–1143, 1169–1174. has.; In: *A budapesti kir. orvosegyesület 1883-diki évkönyve*. Bp., 1883. Függelék. pp. 1–33.

Réczey Imre: A sebészet újabbkori haladása. Bp., 1910. [4], 478, [1] p. (Markusovszky-féle egyetemi jubiláris előadások.)

⁸⁸ Tauffer Vilmos (1851–1934) szülész, nőgyógyász, egyetemi tanár. Nevéhez fűződik az első hazai epehólyag- és vesekiirtás. Szülészeti rendtartást dolgozott ki, amely lehetővé tette e tevékenység országos ellenőrzését. 'A nőgyógyászat kézikönyve' c. társszerzővel írt munkája évtizedeken át alapműként szolgált. Orvostörténészként Semmelweis életművét is kutatta, s a két neves szülész-nőgyógyász emlékére alapították az első alkalommal 2001 őszén átadásra került Semmelweis-Tauffer-emlékdíjat. A díj alapítására Tauffer születésének 150. évfordulója alkalmából, a Magyar Millennium időszakában került sor. Erre az alkalomra jelent meg a Semmelweis életművét összefoglaló tanulmánykötet, amelyben Tauffer írásai és egy róla szóló írás is helyet kapott. Utóbbi szerzője Papp Zoltán. Lásd: Semmelweis Ignác emlékezete. (Sajtó alá rend.: Gazda István). Bp. – Piliscsaba, 2001. 535 p.

Tauffer Vilmos néhány orvostörténeti témájú írása (– *a szerk. összeáll.*):

Tauffer Vilmos: A méhfibroma jelentősége egykor és most. = *Orvosi Hetilap*, 1906. pp. 19–24.

Tauffer Vilmos: 25 év myoma terapiája. Balassa előadás. Bp., 1908. 52 p., 10 t.

Tauffer Vilmos: A bába-tanítás története egyetemünkön. In: Högyes Endre: *Emlékkönyv*. Bp., 1896. pp. 340–355.

Tauffer Vilmos: A bába-képezde jubileuma. = *Szabadság* (Nagyvárad), 1898. 8. sz. p. 1.

Tauffer Vilmos: *Visszapillantás a magyar balneologia múltjára*. = *Orvosi Hetilap*, 1931. pp. 437–441.

(1856–1926),⁸⁹ Elischer Gyula (1846–1909)⁹⁰ voltak, de maguk mögött tudhatták Korányi Frigyes⁹¹ is. Az orvostörténeti múzeum alapítására tett javaslatot végül 1904. szeptember 15-én elfogadták,⁹² szakosztályi szinten pedig elismerték – az orvostörténelem támogatására – az Orvostörténeti Múzeumbizottságot, amelynek első elnöke Hőgyes Endre lett. (1905-ben Orvostörténeti Múzeumi Szakbizottsággá alakult át és Hőgyes Endre – betegségére hivatkozó – lemondása után Elischer Gyulát választották elnökké, tagjait Grósz Emil, Klasz Pál és Politzer Alfréd kinevezésével bővítették.) Nem túlzás az, hogy e szakbizottság nemcsak a múzeum létrehozásában játszott szerepet, hanem a hazai orvostörténeti kutatás megszervezésében is döntő tényező lett. Tagjai sorában találjuk az orvostörténelem avatott kutatóit, sőt már ebben az időben orvostörténeti munkásságuk elismeréseként tiszteletbeli tagsággal tüntették ki Pagelt, Fesslt és Baast. Az Egyesület múzeumát 1909. augusztus 12-én nyitották meg, amely az első hazai gyűjteményt jelentette. A múzeum alapjainak lerakásában elévülhetetlen érdemeket szerzett Győry Tibor, aki nemcsak a múzeum és a könyvtár felügyelőjeként működött, hanem az orvosegyesület keretei között kezdte el orvostörténeti munkásságát is. Első jelentős előadása Czermak gégetükrözéséről hangzott el, majd 1906-ban Semmelweis magyarságát bizonyította levéltári dokumentumok alapján. 1902-től Győry vette át a budapesti orvosi karon Purjesz elárult előadásainak megtartását, 1918-ban rendkívüli, 1936-ban rendes tanárrá nyilvánították e tárgykörben.

A századforduló évei magyar orvostörténet-írásának ismertetésénél szólnunk kell néhány olyan munkáról, amelyek szerzői csupán egy-egy alkalommal foglalkoztak a medicina múltjával, így munkáik hamar feledésbe merültek. Ezek sorában kell említenünk Vámosy István: ‘Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban’,⁹³ Párkányi Dezső: ‘Magyar orvosok és orvostudomány a 17. században’,⁹⁴ Lauschmann Gyula: ‘Adatok a magyarországi járványok történetéhez, tekintettel

⁸⁹ Tóth Lajos (1856–1926) gyógyszerész, 1890-ben kinevezték a kolozsvári egyetem professzorává, de állami hivatal is felajánlottak számára, s az utóbbit elfogadva a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára lett. Markusovszky Lajos híve, a pesti Orvoskar modernizálója, alkotó szerepet vállalt a pécsi, a debreceni és a szegedi egyetem orvoskarának megalapításában. Az Orvosképzés c. folyóirat 1927-ben különszámában tisztelgett emléke előtt. Legismertebb orvostörténeti témájú írása: Csatóry Lajos – Tóth Lajos: Az Országos Közegészségi Tanács ötvenéves működése. Bp., 1918. 125 p., 1 t.

⁹⁰ Munkásságáról részletesen lásd: Kapronczay Károly: Elischer Gyula. = Orvosi Hetilap, 1976. pp. 3054–3055.

⁹¹ Korányi Frigyes (1828–1913) belgyógyász, egyetemi tanár, akadémikus. A szabadságharcban alorvosként vett részt, születési évszámát ekkor módosította 1827-re, amely később több lexikonba is bekerült. A szabadságharc után 1851-ben Bécsben szerezte meg orvosi diplomáját, de állást csak Nagykállón kaphatott 1852-től. 1861-ben Szabolcs vármegye főorvosa lett, 1865-től a Rókus Kórházban dolgozott, 1886-tól az Egyetemen a belgyógyászat tanára, majd a I. Belklinika vezetője, 1886/87-ben az Egyetem rektora. 1891-ben lett a főrendi ház tagja. Balassa János és Markusovszky Lajos mellett az új reformokat megvalósító orvosi iskola tagja, terveinek részét képezte a klinikákon a laboratóriumi kutatás, a vegyvizsgálat, valamint a bakteriológiai és később a röntgenvizsgálatok meghonosítása. Értékesek a mellkasi betegségekkel kapcsolatos felismerései. A tuberkulózis elleni küzdelem magyarországi szószólója, neki köszönhető az első fővárosi tüdőbeteg-gondozó létesítése. A gyógyfürdők fejlesztését is siettette. Nevét 1955 óta emlékérem is őrzi.

Korányi Frigyes orvostörténeti témájú írásaiból (– a szerk. összeáll.):

Korányi Frigyes: Visszaemlékezés gróf Andrassy Gyula utolsó betegségére. = Orvosi Hetilap, 1890. pp. 94–96.

Korányi Frigyes: Baross Gábor volt m. k. kereskedelmi minister betegsége. = Orvosi Hetilap, 1892. pp. 274–276.

⁹² Kapronczay Károly: A Budapesti Kir. Orvosegyesület orvostörténeti múzeuma. = Orvosi Hetilap, 1975. pp. 101–103.

⁹³ Vámosy István orvos-sebész oklevelét Bécsben szerezte 1886-ban, 1891-től Pozsonyban működött, részben városi tiszti kerületi orvosként, részben az Irgalmas Kórház főorvosaként.

Vámosy István néhány orvostörténeti munkája (– a szerk. összeáll.):

Vámosy István: Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban. Pozsony, 1901. XVI, 307 p.

Vámosy István: Ilona és Judit, az összenőtt pozsonyi ikerpár. Éltek 1701–1723-ig. = Híradó (Pozsony), 1929. 191. sz. p. 4.

Vámosy, [István] St.: Verjüngungsmethoden in der Vergangenheit. = Med. Welt, 1929. pp. 985–986, 1274–1275.

⁹⁴ Párkányi Dezső: Magyar orvosok és orvostudomány a 17. században. Székesfehérvár, 1913. VII, 312 p.

Székesfehérvár városára’,⁹⁵ Arányi Erzsébet: ‘Fertőző betegségek Magyarországon 1600–1650 között’⁹⁶ című munkákat.

A századforduló éveiben jelentkező orvostörténeti kutatók elsősorban az újabb források feltárását, rendezését és a magyar orvostudomány helyének – az egyetemes orvostörténelmen belüli – kijelölését tűzték célul.⁹⁷ A forráskutatás területén hatalmas munkát végzett Magyary-Kossa Gyula (1865–1944), akinek 1929–1940 között megjelent négykötetes ‘Magyar orvosi emlékek’ című munkája az egyik legfontosabb forrásgyűjteménye hazai szakirodalmunknak.⁹⁸ Győry Tibor elévülhetelen érdemeket szerzett a magyar orvostudomány területén, de az orvostörténelem majdnem minden problémájával foglalkozott. Tanítványai köréből került ki a két világháború közötti időszak kiemelkedő tudású orvostörténész nemzedéke (Bálint Nagy István, Herczeg Árpád, Hints Elek, Daday András, Elekes György, Korbuly György,⁹⁹ Mayer Kolos

⁹⁵ Lauschmann Gyula (1861–1918) Székesfehérvárott élt, vármegyei tiszti főorvos, irodalomtörténeti kérdésekkel is foglalkozott. 1905-ben könyvet írt ‘Vörösmarty és Petőfi’ címmel, s ugyanabban az évben ‘Virág Bendek és Ányos Pál viszonya Székesfehérvárhoz’ címmel. Feldolgozta a Vörösmarty-kör 40 éves történetét (1907). Híres orvostörténeti témájú műve: Lauschmann Gyula: Adatok a magyarországi járványok történetéhez, tekintettel Székesfehérvár városára. Székesfehérvár, 1898. 67 p.

Lauschmann Gyula néhány orvostörténeti témájú írása (– *a szerk. összeáll.*):

Lauschmann [Gyula] Julius: A magyar királyok betegsége és halála. = Székesfehérvári Hírlap, 1903. 85. sz. pp. 3–4, 86. sz. p. 3., 88. sz. pp. 3–4., 89. sz. p. 4., 91. sz. pp. 3–4., 92. sz. p. 4.

Lauschmann Gyula: Fejérvármegye régi tiszti főorvosai. = Székesfehérvári Hírlap, 1908. 120. sz. p. 3., 121. sz. p. 4., 123. sz. pp. 3–4., 124. sz. pp. 3–4., 126. sz. p. 3., 127. sz. p. 4., 129. sz. p. 4., 132. sz. p. 3., 135. sz. p. 3.

Lauschmann Gyula: A nagy kolerajárvány története Fejérvármegyében. = Székesfehérvári Hírlap, 1909. 7. sz. pp. 3–4., 9. sz. pp. 3–4., 11. sz. p. 3., 12. sz. p. 3., 13. sz. p. 3., 17. sz. p. 3., 18. sz. p. 3., 21. sz. p. 4., 22. sz. p. 4., 24. sz. p. 4., 27. sz. p. 4.

⁹⁶ Arányi Erzsébet 1899-ben született Budapesten, középiskolai tanár volt, s a történelem témakörében írt bölcsészdoktori disszertációja az, amelyik a Békefi Remig által szerkesztett kultúrtörténeti sorozat részeként látott napvilágot: Arányi Erzsébet: Fertőző betegségek Magyarországon 1600–1650. Bp., 1911. VIII, 42 p. (Művelődéstörténeti értekezések 58.)

⁹⁷ Antall József: Az orvostörténelem helyzete Magyarországon. = Orvosi Hetilap, 1981. pp. 555–560.

⁹⁸ Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. 1–4. köt. Bp., 1929–1940. 368, 337, 522, 254 p. (A Magyar Orvosi Könyvtár Társulat Könyvtára 121., 122., 128., 168.) Tömörített német nyelvű változata ‘Ungarische medizinische Erinnerungen’ címmel jelent meg 1935-ben (VII, 368 p., 3 t.). A magyar változat 5. kötete postumus kiadványként jelent meg (5. köt. Bp., 1995. 340 p.).

⁹⁹ Korbuly György néhány orvostörténeti témájú írása (– *a szerk. összeáll.*):

Korbuly György: A budapesti orvostudományi tanártestület „Weszprémi István” könyvtára. = Orvosi Hetilap, 1943. pp. 147–149.

Korbuly György: A százéves Orvosegyesület. = Búvár, 1937. pp. 838–840.

Korbuly, [György] Georges: Un centenaire dans la vie scientifique. La Société Royale des Médecins de Budapest. = Nouv. Rev. Hongrie, 1937. pp. 462–465.

Korbuly György: A Budapesti kir. Orvosegyesület története (1837–1937). In: A Budapesti Kir. Orvosegyesület jubiláris évkönyve. 1837–1937. (Szerk.: Salacz Pál). Bp., 1938. pp. 83–313.

Korbuly György: A magyar–finn orvosi kapcsolatok történelmi fejlődése. – Unkarin ja Suomen lääkärien yhteistoiminnan historiallinen kehitys. = Orvostudomány, 1939. pp. 431–454.

Korbuly György: Aquincum orvosi emlékei. – Die ärztlichen Denkmäler von Aquincum. Bp., 1934. 48 p. (Dissertationes Pannonicae I. 3.)

Korbuly György: Egészségápolás. In: Magyar művelődéstörténet. 1. köt. Ősműveltség és középkori kultúra. Bp., 1939. pp. 355–371.

Korbuly György: Egészségügyi állapotok. In: Magyar művelődéstörténet. 2. köt. Magyar renaissance. Bp., 1939. pp. 365–380.

Korbuly György: Az állami egészségvédelem felé. In: Magyar művelődéstörténet. 4. köt. Bp., 1941. pp. 395–418.

Korbuly, [György] George: The travels of Richard Bright in Hungary in 1815. = Hung. Quart., 1938. pp. 152–159.

Korbuly György: Adatok az aether-narkosis magyarországi történetéhez. = Orvosi Hetilap, 1937. pp. 924–927.

Korbuly György: A magyar szülészet bölcsőköre. (Adatok a magyar szülészet és bábaképzés történetéhez.) = Orvostudomány, 1936. Tóth ksz. pp. 164–270.

Ferenc, Vajda Károly,¹⁰⁰ Pólya Jenő stb.), akik közül többen magántanári képesítést (Herczeg, Korbuly, Daday, Elekes) nyertek. A kör számára előadási lehetőséget az Orvosegyesület, publicitást az Orvosi Hetilap nyújtott,¹⁰¹ tevékenységük viszont a hazai kutatásoknak nemzeti karaktert adott. A két világháború között az Orvosegyesület vette át azt a szerepet, amelyet a Poór-féle alapítvány idején a Vándorgyűlések Központi Választmánya játszott: Magyary-Kossa Gyula forráskiadványának megjelentetése is elsősorban az Orvosegyesület érdeme, de erkölcsileg hozzájárult például Mayer Kolos Ferenc 'Az orvostudomány története' (1927) című könyvének kiadásához, majd 1939-ben javaslatára adták ki Szumowski könyvének magyar nyelvű fordítását Herczeg Árpád jegyzeteivel.¹⁰²

E nemzedék is megpróbálkozott összefoglaló jellegű munkák megírásával is. Közülük Mayer Kolos Ferencet, Herczeg Árpádot és Pólya Jenőt¹⁰³ kell említenünk. Mayer Kolos Ferenc¹⁰⁴ az előbb említett könyvében¹⁰⁵ korrigálni kívánta Demkó könyvének hiányosságait, így elsősorban az orvostörténelem egyetemes fejlődését követte nyomon, majd az általános fejezetek végén külön is szólt a magyar vonatkozásokról, bővebben a 19. század hazai orvostudományával foglalkozott. Könyve elismerést aratott, hiányának csupán terjedelmét említették, sőt az egyetemeken folyó orvostörténeti oktatásnak tankönyveként is használták.

Hints Elek (1893–1966) 'Az orvostudomány fejlődése az emberiség művelődésében'¹⁰⁶ felcímű, az őskori, ókori és középkori orvostudományról írt könyveiben kiváló áttekintést adott az

¹⁰⁰ Vajda Károly néhány orvostörténeti témájú írása (– a szerk. összeáll.):

Vajda Károly: Az orvosi kutatás műhelyeiből. = Egészség, 1936. pp. 73–76.

Vajda Károly: Orvosok önfeláldozó küzdelme fertőző betegségek ellen. = Egészség, 1937. pp. 34–35, 78–79.

Vajda Károly: Orvosi vonatkozások Goethe életében. = Gyógyászat, 1940. pp. 310–312, 324–325, 337–338.

Vajda Károly: Orvosi vonatkozások Nietzsche életében. = Gyógyászat, 1941. pp. 165–167, 176–181, 194–195.

Vajda Károly: Orvosi vonatkozások Schopenhauer életében. = Magyar Orvos, 1923. pp. 47–48, 70–71., p. 112., pp. 133–134., p. 157, 179, 201, 221.

Vajda, [Károly] Karl: Medizinische Beziehungen im Leben und in den Werken Schopenhauers. = Med. Welt, 1934. pp. 1820–1822, 1833–1834.

Vajda Károly: Az Ilias és Odyssea orvosi tudománya. = Orvosi Hetilap, 1932. pp. 754–756. bor. 3–4.

Vajda Károly: Orvosi vonatkozások Kant életében és műveiben. = Orvosi Hetilap, 1937. pp. 1270–1274.

Vajda Károly: Shakespeare orvosi ismeretei. = Gyógyászat, 1926. pp. 401–404, 427–432.; Népegészségügy, 1930. pp. 851–852.

Vajda Károly: Híres zsidó orvosok a középkorban. = Gyógyászat, 1924. pp. 458–459, 474–475.

Vajda Károly: A főorvos és vizsgáló orvos hatáskörének különböző volta. Visszapillantás a biztosítási orvosi tudomány kezdeteire. = Magyar Orvos, 1924. pp. 74–78, 100–101, 114–115, 137–138.

¹⁰¹ 1921-től külön orvostörténeti rovatot biztosított.

¹⁰² Szumowski Ulászló [Wladislaw]: Az orvostudomány története bölcsészeti szempontból nézve. Ford.: Herczeg Árpád. Bp., 1939. XI, 649 p. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára 167.)

¹⁰³ Pólya Jenő (1876–1944) sebész, egyetemi tanár, kezdetben szemész, majd plasztikai sebész. 1908-ban nyert magántanári képesítést, 1905 és 1910 között a Margit Kórház, ezt követően az István Kórház főorvosa. 1919-ben tanszéket kapott, majd ettől megfosztották és 1920-tól ismét az István Kórház főorvosaként működött. Korának egyik legjelesebb és legelismertebb sebésze. A nevét viselő, a Billroth-II. gyomorműtét módosítását Reichel német sebésztől függetlenül dolgozta ki.

Pólya Jenő néhány orvostörténeti témájú írása (– a szerk. összeáll.):

Pólya Jenő: Az orvostudomány regénye. Bp., 1941. 628 p.

Pólya Jenő: Az orvosi praxis betegségei. = Therapia, 1937. pp. 239–240.

Pólya Jenő: "Az orvos" és társai. Reflexiók néhány színdarab – s az orvostársadalom bajai fölött. = Therapia, 1934. pp. 155–158.

Pólya Jenő: Széchenyi István gróf és az orvosi tudomány. = Gyógyászat, 1941. pp. 512–513.

Pólya Jenő: Orvosi anekdoták. = Therapia, 1938. pp. 85–88.

¹⁰⁴ Mayer Kolos Ferenc (1899–1988). Budapesten szerzett oklevelet (1925), majd fővárosi kórházakban működött. Az 1930-as évek közepén az Egyesült Államokban telepedett le, bibliográfiák szerkesztésével és kiadásával foglalkozik.

¹⁰⁵ Mayer Kolos Ferenc: Az orvostudomány története. Orvosok és a kultúrtörténelem művelői részére. Bev.: Magyary-Kossa Gyula. Bp., 1927. XII, 286 p.; 2. bőv. kiad.: Bp., 1988. XII, 382 p. Sajtó alá rend.: Antall József.

¹⁰⁶ Hints Elek: Az orvostudomány fejlődése az emberiség művelődésében. 1. köt.: Az őskori és ókori orvostudomány. Bp., 1939. 336 p., 2. köt.: A középkori orvostudomány. Bp., 1939. 429 p.

orvostudomány és a gyógyítás művészetének fejlődéséről, az egyetemes fejlődés bemutatásán belül külön szólt a hazai vonatkozásokról. Herczeg Árpád (1890–1957) mint egyetemi előadó szerzett elévülhetetlen érdemeket, amit Manardus-kutatásaival¹⁰⁷ és Szumowski könyvének lefordításával gazdagított. Pólya Jenő (1876–1944) ‘Az orvostudomány regénye’¹⁰⁸ címet viselő terjedelmes könyvével az orvostörténelem ismeretterjesztő műfaját kívánta szolgálni, ebben a vonatkozásban maradandót alkotott.

A második világháborúval a hazai orvostörténelem művelésének nagy korszaka zárult le, amelynek erényei és alapvetései hatással voltak elmúlt évtizedeink orvostörténeti kutatásaira. A második világháború után már más alapokon kezdődött meg az orvostörténelem kutatása, új gyűjteményi rendszerek teremtődtek.

¹⁰⁷ Herczeg Árpád: Manardus János (1462–1536) magyar udvari főorvos élete és művei. Bp., 1929. 69 p., 11 t. (Kiegészítése: További magyarországi vonatkozások Manardus műveiben. = Orvosi Hetilap, 1927.)

¹⁰⁸ Pólya Jenő: Az orvostudomány regénye. Bp., 1941. 628 p.